Il-Malti

Rivista tal-Akkademja tal-Malti

Ta' Barra Minn Hawn:

Ir-Razza u r-Radika fil-Letteratura Maltija

Editur Marco Galea

ĦARĠA SPEĊJALI

LXXXIII

2011

Pubblikazzjoni

L-Akkademja tal-Malti

klabb kotba maltin

Il-Bord Editorjali

Editur ta' din il-ħarġa:	Dr Marco Galea
Editur ġenerali:	Carmel Azzopardi
Membri:	David Agius Muscat
	Joseph P. Borg
	Dr George Farrugia
	Inġ. Maurice Mifsud Bonnici
	Olvin Vella

Pubblikazzjoni tal-Akkademja tal-Malti

© 2011 L-Akkademja tal-Malti

ISBN: 978-99932-7-354-7

Werrej

Kelmtejn qabel 1

Fil-bidu kien il-verb... u l-verb kien Malti: il-ġenesi tal-letteratura bil-Malti
u l-identità nazzjonali
Marco Galea 3

L-għeruq kulturali ta' identità Maltija: miti Nsara u memorja soċjali
f'soċjetà Mediterranja limitata
Carmel Cassar
traduzzjoni ta' Colette Seychell 15

X'ħasibna? Għarab slavaġ tal-Mokololo? L-identità u l-Ewroċentriżmu fil-kitba
ta' Manwel Dimech
Michael Grech 46

Lhud Fariżej u Nsara tajbin fir-rumanz Malti tas-snin tletin
Adrian Grima 86

Arkeoloġija tal-plastik: l-identità Maltija kontemporanja u l-istorja
Raphael Vella 143

Il-kelma tal-kittieb bejn "il-barka u s-saħta"
Paul Pace s.j. 148

Ta' barra minn hawn: kummentarju
Anna Zammit 153

Nota dwar il-kontributuri 175

Biblijografija 177

L-għeruq kulturali ta' identità Maltija: miti Nsara u memorja soċjali f'soċjetà Mediterranja limitata[1]

Carmel Cassar

Malta u l-Ordni Ospitaliera ta' San Ġwann

L-għeruq tal-Kristjaneżmu kienu ilhom ifanndu qalb il-Maltin minn ħafna qabel il-miġja tal-Ordni ta' San Ġwann fl-1530. Sal-aħħar tal-Medjuevu, Malta kienet saret djoċesi, immexxija minn isqof li ma kienx ikun preżenti fiha u minn tribunal tal-Inkwiżizzjoni li kien ippresedut minn Vigarju Ġenerali li kien jieħu ħsieb il-bżonnijiet spiritwali tal-gżira.[2] Minkejja l-miġja tal-Ordni elitista, aristokratika u setgħana tal-Kavallieri, id-djoċesi ta' Malta kien għad kellha rwol importanti f'Malta u kienet taġixxi bħala entità separata, jekk mhux indipendenti. Kien rwol li l-Knisja Kattolika setgħet taqdi l-iktar bis-saħħa tar-rabta qawwija li l-komunità Maltija kellha mar-reliġjon. Il-pożizzjoni tad-djoċesi ta' Malta timxi fil-qrib mat-teorija proposta mis-soċjologu A. D. Smith li osserva li tul il-millennji, ir-reliġjonijiet organizzati servew ta' kodiċi simbolika ta' komunikazzjoni u bħala ċentru għall-organizzazzjoni soċjali.[3] L-għaqda tal-livelli differenti tal-popolazzjoni ta' Malta kienet possibbli permezz tar-rabtiet profondi bejn dawk li jgħammru fil-gżira – minbarra l-ilsiera Musulmani – u l-Knisja Kattolika Rumana. Malta kienet qisha teokrazija minħabba li t-tliet ġurisdizzjonijiet separati – dik tal-Gran Mastru, tal-Isqof, u tal-Inkwiżitur – kollha kienu jqisu lill-Papa bħala l-aqwa mexxej tagħhom f'din id-dinja. Ir-riżultat nett ta' dan kien il-penetrazzjoni fil-fond tar-reliġjon fis-setturi kollha tas-soċjetà bis-saċerdozju jservi bħala ċentru tal-organizzazzjoni soċjali.

Meta wara ħafna eżitazzjoni, l-Ordni Ospitaliera ta' San Ġwann qablet li tiddefendi lil Tripli u lil Malta, il-Kavallieri malajr intebħu li finanzjarjament

kienu nnegozjaw ħażin. Iżda kunsiderazzjonijiet politiċi għamlu tajjeb għal dan l-aspett negattiv. It-termini tant kienu ġenerużi li l-Gran Mastri malajr kienu se jaġixxu ta' sovrani *de facto* iktar milli tributarji fewdali, bħalma kien meħtieġ oriġinarjament bit-termini tad-digriet ta' Karlu V. Iżda biex tinftiehem is-sitwazzjoni interna ta' Malta fis-seklu sittax hemm bżonn ta' sfond ġenerali fil-qosor tal-effetti tal-bidla li ġabet magħha l-wasla tal-Ordni. Ftit wara li waslet Malta, l-Ordni bdiet toffri garanzija għall-istabbiltà politika f'Malta u saret difensur tal-Insara fil-periferija tal-Ewropa. It-trasferiment tal-Ordni f'Malta fil-verità fisser li Malta u l-Kavallieri ta' San Ġwann saru l-mira ta' ġlied kontinwu min-naħa tal-Imperu Ottoman biex jikkontrolla ċ-ċentru tal-Mediterran.

Hawn hi essenzjali ħarsa ħafifa lejn id-deskrizzjoni bikrija ta' Malta, ippubblikata f'Lyons fl-1536 minn Kappillan Franċiż tal-Ordni ta' San Ġwann, Jean Quintin d'Autun, li jagħti rendikont interessanti, anki jekk mhux wisq kumplimentuż, tal-Maltin f'dak iż-żmien.[4]

> In-nies għandhom karattru Sqalli b'taħlita ta' Afrikan, mhumiex b'saħħithom biżżejjed u lanqas adattati għat-taqbid tal-gwerra... In-nisa mhumiex koroh, iżda jgħixu qishom mhumiex ċivilizzati *(sed persimilis feris)*; ma jitħalltux ma' nies oħra u joħorġu barra mgħottija b'velu bħallikieku li tara mara jfisser li tistupraha.

L-awtur ikompli billi jiddeskrivi li minbarra l-Imdina "...u xi djar fis-subborg, ...in-nies kienu jgħixu fi djar improvviżati, imsaqqfa bil-madum jew bil-qasab..., li wieħed jaħsibhom... għerejjex tal-Afrika."

Fl-agrikultura kienet titħaddem is-sistema tan-newba tal-uċuħ tar-raba' bil-qoton li jidher li kien il-prodott li l-iktar kien irendilhom flus, jitħawwel wara x-xgħir. Fil-fatt, isemmi l-qoton u l-kemmun biss bħala prodotti li kienu jesportaw, minkejja li n-nisa tal-gżira kienu jinsġu lożor u ħwejjeġ (*mappalia et vestes*) u qlugħ għall-vapuri wkoll. Kienu interessati fl-ortikultura wkoll u kienu jkabbru b'attenzjoni kbira siġar taż-żebbuġ, dwieli u tamal – li jirriflettu d-dieta prinċipali tagħhom. Il-Maltin kienu jiddependu minn Sqallija għall-qamħ u kienu jużaw pjanti tax-xewk u demel tal-baqar bħala mezz ta' enerġija, u bħalma għadu jiġri llum, l-injam għall-bini kellhom jimpurtawh.

D'Autun iżid li l-Forti Sant'Anġlu waqqfuh il-Kavallieri "...li kellu jiġġarraf, u li barra minnu, fuq għolja żgħira, kien hemm raħal żgħir żgangat..." Fuq dan tal-aħħar ikompli jgħid li "...sal-lum, jekk wieħed iqis il-popolazzjoni u s-swar tiegħu, dan jista' jissejjaħ belt."

Fil-fatt, il-Gran Mastru L'Isle Adam waqqaf il-kwartieri ġenerali tiegħu fil-Forti Sant'Anġlu, li jagħti għal fuq il-Port il-Kbir, u mbagħad għadda biex jibnih mill-ġdid u qata' kanal fond li jifred il-Forti mill-Birgu, bħalma sar jissejjaħ dan ir-raħal żgħir hekk kif sar imwennes mill-ħitan il-ġodda. Fil-fatt, dawn kienu l-ewwel miżuri li ħadet l-Ordni biex issaħħaħ id-difiża tal-gżira.

Il-wasla tal-Ordni kavallereska, u l-assedju katastrofiku Ottoman tal-1565 fuq Malta ħalla l-effetti tiegħu fuq il-mod t'għajxien tal-Maltin. Il-programm estensiv ta' bini daħħal lil Malta f'ċivilizzazzjoni urbana, bil-bidliet kollha li timplika din il-bidla. Madwar il-Port il-Kbir, l-Ordni żviluppat ambjent urban li fih tefgħet il-biċċa l-kbira tal-attenzjoni u l-attività tagħha. Il-firda bejn iċ-ċentri urbani miġbura madwar il-port, u l-'*campagna*', bħalma saru magħrufin il-bqija tal-inħawi tal-kampanja ta' Malta, baqgħet hemm kollha kemm hi fi żmien il-Kavallieri. Dan l-ostaklu soċjali u kulturali kellu jitkisser bil-mod ħafna, fis-seklu dsatax. Fis-snin ta' wara l-assedju tat-Torok fl-1565, beda proġett sħiħ ta' żvilupp urban, ispirat mill-ħtiġiet ta' difiża li l-Ordni kontinwament kienet tipprova tirrimedja. L-urbaniżmu fil-fatt kien ir-riżultat ta' ħtieġa li tingħata sigurtà aħjar, minħabba li n-nies kienu jinġemgħu fi nħawi fejn il-livelli ta' sigurtà tjiebu bil-bini ta' ħitan u swar li kellhom jipproteġu. Billi daħħlet elementi ġodda fil-klassi tan-nofs u f'dik ta' taħt, l-Ordni mexxielha twessa' l-bażi tagħha u ttawwal il-ħajja soċjali tagħha b'miti, simboli, valuri u tifkiriet imrawma minn ġenerazzjoni għal oħra li sas-seklu sbatax saru wirt u maħżen kulturali ta' nazzjon Malti oriġinali.[5]

Iżda l-Maltin baqgħu marbutin ħafna mal-kult Pawlin. Quintin D'Autun jiddedika ftit paġni mir-rapport qasir tiegħu għalih:

> In-nies huma devoti ħafna tar-reliġjon tagħhom. Malta hija kkonsagrata lil San Pawl, u n-nies ta' dan il-post darba kienu jemmnu li kien Alla. Ir-reliġjon imħaddna hi pprattikata fil-gżira kollha, kemm fil-privat kif ukoll fil-pubbliku... Hemm niċeċ mal-gżira kollha. In-nies (kif jistqarru li huma ggwidati mill-annali ta' Luqa) jemmnu bis-sħiħ li Pawlu kien Malta daqskemm jemmnu li Pietru kien Ruma.[6]

Quintin D'Autun jirrakkonta l-istorja tan-Nawfraġju ta' San Pawl, kaġun tal-Grigal qawwi, billi jibbaża fuq l-Atti tal-Appostli. Iżda hu jitfa' dubji fuq in-nawfraġju tal-qaddis fuq Malta:

> Oħrajn ma jeħdux bis-serjetà lil dan ir-riħ li jonfoħ mill-Grigal u li ħadd ma jaf x'inhu, u li (jgħidu) li ma tantx jinħass fuq il-baħar u fuq l-artijiet tagħha; jitħassbu dwar liema art fid-dinja kollha għandha tkun dik li, skont l-interpreti tar-rakkont mogħti fl-Atti, nefaħ fuqha dan ir-riħ.[7]

Id-deskrizzjoni mogħtija minn Quintin D'Autun tissuġġerixxi li l-Kavallieri ta' San Ġwann sabu popolazzjoni ta' gżira, li uffiċjalment kienet tħaddan l-istess twemmin Kattoliku bħal tal-mexxejja tagħha, iżda li kienet tipprattika l-valuri reliġjużi tagħha. Id-deskrizzjoni ta' Quintin D'Autun tikkonferma li fis-snin tletin tas-seklu sittax, it-terminu 'Malti' kien jevoka konnotazzjonijiet ma' San Pawl u l-Kristjanità kemm minn perspettiva kulturali kif ukoll storika. Essenzjalment, dawn l-elementi kienu jiffurmaw is-solidarjetà kbira tal-komunità Maltija bħala nies magħżula minn oħrajn, forza moħbija tadatta ruħha għal potenzjal li ma ntlaħaqx. Iżda l-proċess diffiċli u li jgħaddi bil-mod li kellu jikxifha kien fil-fatt inbeda, forsi mingħajr ma kien jidher, lejn l-aħħar tas-seklu sittax, u ħa spinta fl-aħħar nofs tas-seklu tmintax. Dawn il-karatteristiċi distintivi saru assoċjati mal-'Maltin' kemm f'moħħ l-abitanti etniċi, kif ukoll mill-barranin li kienu jgħixu magħhom. Hawn xieraq nesploraw u nikkunsidraw kif ir-reliġjon, il-kult ta' San Pawl, u l-kruċjata, bdew jintrabtu ma' kunċetti Maltin u xbihat ta' identità kulturali u kif dawn it-temi sar għandhom sehem importanti fl-iżvilupp tal-kuxjenza etnika Maltija bbażata fuq il-memorja kollettiva.

In-nawfraġju ta' San Pawl u l-wasla tal-Kristjaneżmu, ir-rebħa tan-Normanni fuq l-Għarab meta rebħu lil Malta, u r-rebħa Nisranija fl-assedju Ottoman tal-1565, saru jitqiesu bħala ġrajjiet ta' importanza vitali, li ħallew warajhom wirt ta' tifkiriet u kisbiet kulturali li għenu biex tinħoloq komunità Maltija li tingħażel minn kull komunità oħra. Sas-seklu dsatax, il-kunċetti ta' storja u kuxjenza nazzjonali saru magħrufin, u ħadu forma definita mal-ideali mlaħħma minn 'eroj nazzjonali' bħal San Pawl, il-Konti Ruġġieru Normann, u l-Gran Mastru La Valette. Fis-sekli wara t-tkeċċija tal-Ordni minn Malta l-lista ta' 'eroj' żdiedet biex tkompli tissaħħaħ il-qasma f'din l-ideoloġija. Iżda l-kult ta' San Pawl, flimkien ma' dak tal-Verġni Marija, iffurmaw parti mill-ideoloġija aċċettata tal-Knisja f'Malta, li riedet taħdem biex tagħmel l-istat wieħed omoġenju fejn tidħol ir-reliġjon.

L-Impatt tal-Kristjaneżmu

Il-Kristjaneżmu jista' jingħażel bħala dak li saħħaħ sens ta' komunità fost il-Maltin. Iżda minħabba li m'hemm xejn awtomatiku f'li komunità etnika tibqa' tgħix, l-istess jista' jingħad għal tradizzjonijiet oħra li huma marbuta sewwa mat-twemmin reliġjuż. It-tnissil u t-trasmissjoni tar-reliġjon jeħtieġu attività

kontinwa, u s-simboliżmu għandu sehem importanti fihom. L-idea impliċita tal-għażla divina kienet importanti ferm għall-iżvilupp tal-identità kulturali:

> ...l-idea li 'aħna' l-benefiċjarji speċjali tal-attività divina, u li aħna kkmandati ngħixu ħajja speċjali fil-providenza tal-liġi divina... dan jagħti sens ta' firda u superjorità fuq il-popli l-oħra lill-kuxjenza etnika.[8]

F'Malta, il-figura ta' San Pawl ingħatat dan ir-rwol matul is-sekli. Xi wħud argumentaw li l-wasla ta' San Pawl ħalliet effett permanenti fuq l-istil ta' ħajja tal-Maltin, minħabba li f'ħajtu, kull Malti jisma' kemm-il darba bl-istorja tan-nawfraġju ta' dan il-qaddis. L-influwenza ta' dan l-avveniment ingħatat importanza kbira għas-sens ta' identità tal-Maltin bħala komunità separata.[9] L-istoriku Malti Henry Frendo mhux biss jaqbel ma' din il-fehma iżda jżid billi jargumenta li 'memorja kollettiva' saret tħaddan fiha ż-żmien li San Pawl għamel f'Malta, wara n-nawfraġju tiegħu, irrispettivament mill-ġenwinità storika ta' din il-ġrajja. B'dan il-mod, il-leġġendi jieħdu l-ħajja,[10] anki jekk il-Kristjanità Maltija, li jista' jkun li ma baqgħetx ħajja waqt il-perjodu tal-ħakma Musulmana, tidher li ġiet introdotta mill-ġdid, forsi fis-seklu tnax, meta l-gżejjer Maltin kienu "Latinizzati u Kristjanizzati... u minn dakinhar il-fervur reliġjuż sar iktar b'saħħtu."[11]

Il-Maltin Insara tas-seklu ħmistax, sittax u l-iktar, tas-seklu sbatax, kienu qegħdin ifittxu ġustifikazzjoni ċara għall-mod li bih issawret u żviluppat il-komunità tagħhom. L-elementi prinċipali li ddaħħlu kienu: arċipielgu żgħir, imqiegħed apposta fi sfera kulturali ta' influwenza Ewropea; lingwa indiġena komuni ta' oriġini Semitika, li riċerka moderna turi li kienet ilha mħaddma letterarjament mis-seklu ħmistax;[12] rabta soda mal-Kattoliċiżmu Ruman, iċ-ċentru tal-għaqda etnika tagħhom li l-kulti, il-katakombi, in-niċeċ, il-kleru u l-qniepen tal-knejjes tagħhom ħallew marka li ma titħassarx fuq il-moħħ indiġenu; istituzzjonijiet komuni li f'moħħ il-poplu komuni kienu assoċjati ma' ftit ħelsien politiku u libertajiet ċivili; użanzi antiki, tradizzjonijiet, u tifkiriet ta' eroj.[13] Fi ftit kliem, il-Maltin kellhom passat komuni li kien ifakkar il-ġbir ta' esperjenzi storiċi, li kienu jinvolvu sagrifiċċji kbar u mumenti epiċi ta' patrijottiżmu. Tul is-sekli, f'Malta l-figura ta' San Pawl assumiet dan ir-rwol.

Permezz tal-istudju tal-ismijiet Insara f'Malta fil-bidu tas-seklu ħmistax, toħroġ b'mod indirett osservazzjoni dwar il-qima li kienet tingħata lil San Pawl. Analiżi tal-lista tad-Dejma tal-1419-1420 tindika li b'kollox kien hemm 1,667 raġel f'Malta, minbarra fil-Birgu, u tinkludi xi tmenin isem Nisrani li minnhom Antoni (104 eżempji); Johanni fil-forom varji tiegħu (94); Nicolau

jew Cola (94); Gullielmu (76); Thumeu (58) u Paulu (58) huma l-iktar komuni.[14] Qabel kollox, il-mit tan-nawfraġju tal-Appostlu serva bħala xhieda simbolika li l-Maltin ma kinux jafu s-sentimenti reliġjużi tagħhom lill-preżenza tal-Ordni tal-Kavallieri kburin. L-aħjar mod kif tifhem dan kollu huwa fl-isfond tal-pożizzjoni ġeografika ta' Malta, fuq quddiem nett tal-Kristjanità Latina, fi qrubija perikoluża mal-Afrika ta' Fuq Iżlamika, u forsi inkonxjament, bħala forma ta' kumpens għall-persistenza tal-lingwa Semitika tagħha fost l-abitanti nattivi. L-aħħar konsiderazzjoni tista' tagħti kont tax-xetticiżmu ta' Jean Quintin D'Autun fl-identifikazzjoni ta' Malta mas-sit li fih seħħ in-nawfraġju ta' San Pawl.[15]

Iżda hu bis-saħħa ta' Gerolamo Manduca, qassis Ġiżwita Malti tas-seklu sittax, li ħafna mill-miti li għandhom x'jaqsmu mat-tradizzjoni Pawlina u l-Kristjanità ta' Malta li ma qatgħet xejn, stabbilew ruħhom. Manduca kiteb u ħadem qatigħ biex irawwem qima fost il-poplu għall-Appostlu Pawlu u għal qaddisin oħra, billi pproduċa xibka ta' leġġendi reliġjużi li mbagħad bena fuqhom Gian Francesco Abela, imħarreġ mal-Ġiżwiti u Viċi Kanċillier tal-Ordni u awtur ta' *Della Descrittione di Malta*, ippubblikata fl-1647. Manduca seta' jikkwota entużjażmu li wrew oħrajn qabel, bħal dak ta' Matteo Surdo, Arċipriet tal-Katidral, li fl-1549 ipprova jagħti lura l-kult Pawlin liċ-ċimiterju ta' San Pawl fir-Rabat.[16] Iktar tard jingħadilna li "...l-ewwel Insara Maltin użaw il-grotta ta' San Pawl bħala knisja, eżerċizzju li baqa' jitħaddem minn ħafna ġenerazzjonijiet."[17]

Din l-ipotesi ssaħħaħ it-twemmin ġenerali li l-kult Pawlin, bil-konverġenzi tiegħu fuq il-grotta tar-Rabat, huwa l-iktar tradizzjoni antika stabbilita ta' Malta, irrakkontata ripetutament minn ħafna kittieba. Meta fl-1608 erba' membri anzjani tal-kleru xehdu fuq dak li għandu x'jaqsam mad-devozzjoni lejn l-għar, wieħed minnhom iddikjara li "*...ho sempre inteso per tradizioni dei nostri antichi Maltesi.*"[18]

Id-devozzjoni lejn il-grotta u t-tradizzjoni Pawlina baqgħu jassumu rwol ċentrali fir-rapporti tal-vjaġġaturi. Fl-1582, ngħidu aħna, Giovanni Battista Leoni rrefera għad-devozzjoni kbira ta' dawk li jżuru l-post, b'mod speċjali l-grotta, fejn skont tradizzjonijiet devoti, San Pawl stkenn meta kien Malta. Leoni jirreferi wkoll għall-franka mirakuluża użata biex tfejjaq il-gdim tas-sriep.[19] Il-karatteristika tal-ġebla mill-grotta ta' San Pawl kienet diġà ġiet innotata fi ktieb ippubblikat Venezja fl-1554.[20] Il-paleontologu Malti George Zammit-Maempel jirreferi għal ċertifikati miktuba, maħruġa sa mill-1571, biex jingħataw flimkien ma' biċċiet tal-ġebel li kienu mqassma, u forsi mibjugħa, lil

dawk li kienu jemmnu.[21] It-twemmin li din il-ġebla tista' tfejjaq jidher li kien mifrux sew. Bħalma nnota l-istoriku kulturali Peter Burke, fl-Italja moderna tal-bidu, dawk li jingidmu mis-sriep setgħu jirrikorru għall-għajnuna għand il-*pauliani* li kienu jimxu minn post għal ieħor, u li kienu jippretendu li kienu dixxendenti ta' San Pawl, b'referenza għall-esperjenzi tal-Appostlu f'Malta fejn "...lifgħa ħarġet mis-sħana, u qabdet ma' jdejh... u hu farfar il-bestja fin-nar, u ma ġralu xejn."[22]

Jingħad li dawn il-*pauliani* kienu jbigħu dik li kienu jsejħulha 'art Maltija', flimkien ma' ħwawar u riċetta ta' fejqan.[23] Essenzjalment, il-*pietra* jew *terra di San Paolo* (art Maltija) kienet magħmula minn żrar tal-ġebel tal-għar, jew trab tal-franka mill-kripta ta' San Pawl. In-nies kienu jemmnu li, b'miraklu speċjali, "...il-ġebla ta' dan l-għar tiġġenera ruħha kontinwament, biex minkejja l-ammont ta' materjal maqtugħ mill-ħitan tiegħu, il-qies tal-għar jibqa' dejjem l-istess."[24]

Minħabba dan it-twemmin, hu rrappurtat li n-nies li kienu jżuru l-grotta, anki fis-seklu tmintax, kienu jieħdu magħhom tagħbijiet kbar ta' ġebel minn ġo fiha.[25] Kien bis-saħħa ta' Juan Beneguas, nobbli Spanjol minn Cordoba li sar Ġiżwita, li l-qima lejn il-kripta għaddiet minn tiġdid sistematiku fil-bidu tas-seklu sbatax. Tabilħaqq li l-importanza dejjem tikber tal-grotta, dak iż-żmien kienet tidher li qed issir simbolika għall-kuxjenza etnika Maltija, kif ukoll għeliem importanti tad-devozzjoni Kristjana tal-gżira.[26] Tant kienet qawwija d-devozzjoni lejn il-grotta li fit-13 ta' Mejju 1617, il-Kapitlu tal-Katidral tal-Imdina ħass li bi dmir kellu jiddikjara l-grotta ta' San Pawl bħala "...l-ewwel ġebla tal-Knisja f'Malta."

Id-dikjarazzjoni tikseb iktar importanza jekk wieħed iqis li ftit wara l-istqarrija, il-Kapitlu tal-Katidral ħass il-ħtieġa li jaħtar lin-Nutar Andrea Allegritto bħala l-emissarju tiegħu f'Ruma biex ikabbar ir-rwol ċentrali li kellha l-grotta għall-Kristjanità ta' Malta.[27] Fil-kitbiet tas-seklu sbatax, il-grotta ta' San Pawl saret iċ-ċentru ta' din id-devozzjoni ġdida. L-istess tema titfaċċa wkoll fi trattat ieħor, milli jidher miktub mill-kirurgu ta' fuq ix-xwieni Malti, Marc'Antonio Axac, influwenzat minn Beneguas. Dan it-trattat jirreferi għall-mirakli, l-indulġenzi, il-festi u l-istejjer ta' pellegrini li waslu Malta biex jieħdu l-franka mirakuluża. Skont Anthony Luttrell, il-ktejjeb ta' Axac wera tip dirett u deskrittiv ta' reliġjożità.[28]

Il-wasla tal-pellegrini f'Malta bejn l-1613 u l-1616, preżumibbilment minħabba li ħajjarhom Beneguas, uriet b'mod ċar il-firxa tal-kult Pawlin f'ħafna mill-Ewropa Kattolika.[29] Insibu dikjarazzjonijiet minn individwi differenti

li waslu Malta bħala viżitaturi, li wħud minnhom iddikjaraw minn qabel id-devozzjoni tagħhom lejn il-konnessjoni tal-gżira ma' San Pawl.[30] Fil-kitbiet tas-seklu sbatax, il-grotta ta' San Pawl saret iċ-ċentru ta' din id-devozzjoni ġdida, u saħħet dak li Quintin D'Autun kien diġà speċifika fl-1536:

> Hdejn il-belt hemm għar imħaffer fil-blat b'żewġ artali ġo fih; jgħidu li Pawlu kien miżmum fih ma' priġunieri oħra għal tliet xhur, u fl-istess ħin ifejjaq lin-nies tal-gżira... Barra minn hekk ebda kwalità ta' sriep perikolużi ma jitwieldu Malta, u dawk li jinġiebu minn postijiet oħra ma jibqgħux kapaċi jagħmlu l-ħsara... Minn dak l-għar, ...jinqatgħu biċċiet ta' ġebel kuljum minn viżitaturi li jikkonfermaw bil-miftuħ fl-Afrika, l-Italja u Ruma li permezz tagħhom huma mfejqa mill-gdim tas-sriep u l-iskorpjuni. In-nies iqisu dan bħala grazzja mingħand San Pawl.[31]

F'poeżija bil-Latin attribwita lil Girolamo Manduca, l-awtur jgħaqqad l-iktar mumenti importanti ta' ħajjet il-qaddis. Il-lista ta' referenzi għat-tradizzjonijiet differenti marbuta maż-żmien li San Pawl għamel Malta hija ferm importanti, bl-episodji bħal ta' meta l-Appostlu farfar il-lifgħa lura għal ġon-nar; tal-Għawdxin li kienu jistgħu jisimgħu l-prietki tiegħu hu u jippritka min-Naxxar; tal-Maltin li ġew mgħammdin u saru Nsara ferventi; tal-konsagrazzjoni tal-ewwel ċittadin Malti, Publius, bħala ragħaj spiritwali; u taż-żmien li l-qaddis għadda fil-grotta.[32] Il-mod kif Manduca rnexxielu jirrappreżenta s-sens ta' parteċipazzjoni u l-merħba li taw il-Maltin lil San Pawl huwa partikularment rilevanti. Fuq kollox, San Pawl hu meqjus bħala l-protettur divin tal-Maltin u Manduca jtemm il-poeżija tiegħu f'dan l-ispirtu billi jitlob lill-qaddis jiskansa lil Malta mid-diżgrazzji.[33]

Id-devozzjoni lejn San Pawl, li issa ilha stabbilita ħafna, kienet qiegħda tinfirex b'mod attiv lejn l-aħħar tas-seklu sittax u l-bidu tas-seklu sbatax bis-saħħa tal-attivitajiet bla heda ta' xi Ġiżwiti u tal-istudenti tagħhom. Jista' jingħad li l-qofol ta' din il-kampanja ntlaħaq bil-pubblikazzjoni ta' *Della Descrittione di Malta* ta' Gian Francesco Abela. Abela kien ġej minn familja nobbli tal-Imdina, studja fil-*Collegium Melitense* tal-Ġiżwiti, kompla l-istudji tiegħu fl-Università ta' Bologna, ingħaqad mal-Ordni ta' San Ġwann bħala kappillan u temm il-karriera tiegħu bħala Viċi Kanċillier tal-Ordni ta' San Ġwann fiż-żmien meta kien imexxi l-Gran Mastru Jean Paul Lascaris Castellar (1636-1657), li kien ammiratur kbir tal-Ġiżwiti. Ix-xogħol ta' Abela influwenza l-iżvilupp jew il-ħolqien ta' tradizzjonijiet li ġew wara u li wħud minnhom għadhom jimlew il-kultura Maltija bil-ħajja minn dak iż-żmien. Jisħaq li

Malta saret Nisranija permezz tal-Appostlu fl-ewwel seklu u baqgħet fidila lejn ir-reliġjon minn dakinhar sal-lum. B'dan il-mod, is-sisien mitiċi meħtieġa għall-istorja tal-Kristjanità Maltija huma stabbiliti sew.[34] Ix-xbieha magħżula għall-paġna introduttorja tax-xogħol ta' Abela tikkonferma dan it-twemmin ġenerali. L-ikonografija ta' San Pawl bl-Evanġelu f'idu x-xellugija, b'lifgħa mdendla ma' idu l-leminija li hi mgħollija u bin-nar jaqbad ħdejh, baqgħet maħżuża fl-imħuħ tal-Maltin minn dakinhar. Ix-xbieha ta' San Pawl f'Abela setgħet saħansitra ispirat lill-iskultur Barokk Melchiorre Gafà (1636-1667), waqt li kien qiegħed joħloq l-istatwa tal-Appostlu għall-familja Testaferrata, madwar l-1660.[35] Jidher li inkonxjament kien hemm tentattiv biex tkun spjegata l-kontradizzjoni bejn l-aspirazzjoni tal-Maltin li jitqiesu Ewropej u r-realtà lingwistika li tipponta subgħajha lejn l-imgħoddi Semitiku tagħhom.[36]

Tabib magħruf u letterat Malti, Gian Francesco Bonamico (1639-1680) kiteb poeżija li jingħad li dan l-aħħar ġiet meqjusa bħala l-iktar xogħol letterarju importanti li jittratta l-grotta. Il-kitba tiegħu tmur lura għal madwar l-1670-1680, u hi l-aħħar waħda minn sensiela ta' dsatax-il poeżija, *Gaudia Melitense* (Il-Ferħ tal-Maltin), li kollha jittrattaw xi aspett miż-żmien li dan il-qaddis għadda f'Malta.[37] Ħafna minn dawn il-poeżiji huma ispirati minn vrus ispirati mill-Atti tal-Appostli mħallta ma' twemmin popolari lokali, li jagħmel parti mill-kult Pawlin. L-aħħar poeżija tfisser ħafna minħabba li tirreferi għall-kripta bħala post ta' venerazzjoni. Is-sens ta' parteċipazzjoni mħeġġa min-naħa tal-poeta jistagħna bix-xewqa tiegħu li jesprimi lilu nnifsu bil-Malti dwar il-ħiliet meraviljużi tal-qaddis. Għalhekk, permezz ta' din ir-referenza lingwistika, Bonamico jagħmel lill-Maltin kollha jieħdu sehem f'dan l-avveniment.[38]

Il-kult Pawlin sar jissimbolizza l-iktar ir-relazzjonijiet soċjali importanti fil-ħajja Maltija, huma u jħaddnu l-emozzjonijiet li qanqal. Fuq kollox, il-kult ipprovda espressjoni kulturali, 'rappreżentazzjoni kollettiva' tas-soċjetà Maltija.[39] Fi ftit kliem, il-kult Pawlin għen biex jgħaqqad il-Maltin f'komunità ritwali waħda. Ir-reliġjon Maltija kienet

> ...imsaħħa bil-kampanja propagandistika mmexxija minn membri ta' ordnijiet reliġjużi li ħeġġew apposta serje ta' invenzjonijiet storiċi... biex irawmu fost in-nies simpatija għal San Pawl u għal qaddisin oħra.[40]

Għan-nies tal-gżira, San Pawl b'mod partikulari, ma kienx biss l-iktar medjatur effikaċi bejnhom u bejn Alla iżda sar jirrappreżenta l-karattru Malti. Il-figura tal-Appostlu allura ħarġet bħala simbolu importanti ta' Malta fis-seklu sbatax, li jiġbor fih it-tamiet u l-aspirazzjonijiet tal-Maltin kollha. Din it-tema

tista' titqabbel mar-rwol li għandha l-Verġni ta' Guadalupe fl-istudju ta' Eric Wolf. Wolf iqis lill-qaddisa patruna tal-Messiku, il-Verġni ta' Guadalupe, bħala 'simbolu prinċipali' billi jargumenta li:

> ...soċjetajiet kumplessi għandhom ikollhom forom kulturali (li) jiżviluppaw storikament, id f'id, ma' proċessi oħra li jwasslu għall-formazzjoni ta' nazzjonijiet, u l-gruppi soċjali li huma maqbuda f'dawn il-proċessi għandhom 'jadattaw' għall-użu tagħhom.[41]

Skont Wolf, huwa biss meta jkunu jeżistu dawn il-forom li l-komunikazzjoni u l-imġiba koordinata jkunu jistgħu jiġu stabbiliti fi ħdan is-soċjetà nnifisha. Dawn jipprovdu

> ...l-espressjoni kulturali tal-imġiba u rappreżentazzjonijiet ideali li permezz tagħhom gruppi differenti mill-istess soċjetà jkunu jistgħu jsegwu u jimmanipulaw id-destini differenti tagħhom fi ħdan qafas ikkoordinat.[42]

Dawn il-kunsiderazzjonijiet teoretiċi jissuġġerixxu li l-liturġija sagra u l-mitoloġija jipprovdu *raison d'être* għall-komunità. Fost il-komunitajiet etniċi ispirati mir-reliġjon u fil-kulturi tagħhom, nistgħu nsibu fattur komuni tat-tentattivi ripetuti għat-tiġdid kulturali, l-iktar quddiem theddid estern (i.e. biża' minn invażjoni mill-Musulmani Torok) jew firdiet interni (i.e. l-eġemonija li dejjem tikber tal-Gran Mastri spejjeż tal-Maltin u tan-nobbli). Billi tqis il-komunità ideali bħala ċ-ċentru tat-tħassib tagħha, il-komunità etnika Maltija, bħal gruppi oħra bħalha bbażati fuq ir-reliġjon, "...tinjetta element popolari dinamiku fil-kuxjenza komunali, li hija nieqsa mit-tip ta' 'kumpless mitiku-simboliku' ta' xeħta dinastika u politika."[43]

F'Malta tas-seklu sbatax, il-kult ta' San Pawl sar simbolu tal-identità Maltija li jħaddan fih it-tamiet tagħha għas-salvazzjoni. Dan kien ir-riżultat ta' ħafna fatturi li tħalltu flimkien u li stagħnew matul iż-żmien. L-iktar importanti fosthom kien it-twaqqif tal-Kulleġġ tal-Ġiżwiti fl-1592, li ppromwova l-istudju fl-istorja u t-tradizzjonijiet ta' Malta u b'mod speċjali, fil-kult Pawlin.[44] Il-Gwerra Qaddisa perpetwa tal-Ordni kontra l-Musulmani ta' bla fidi għamlet lill-Kavallieri jixbhu lil San Pawl minħabba li huma wkoll kellhom missjoni li jikkonvertu lill-popli għall-Kristjaneżmu u forsi wkoll jirbħu lura artijiet mitlufa mingħand l-Ottomani Torok. Il-wasla tagħhom f'Malta kienet b'kumbinazzjoni wkoll! San Pawl wasal Malta donnu għax il-providenza riedet li jinħeles mill-għarqa. L-Ordni aċċettat lil Malta wara li tilfet lil Rodi biss.[45] F'San Pawl, il-Kavallieri fl-aħħar raw kontroparti għall-patrun tagħhom San Ġwann il-Battista. Iż-żewġ

qaddisin għexu ħajja avventuruża, sofrew ħafna tbatijiet, u t-tnejn mietu martri.[46] L-effetti tal-popolarità tal-kult Pawlin jidhru ċar permezz tal-introduzzjoni ta' kulti ta' qaddisin ġodda. Il-kult ta' San Pawl, bl-għeruq tiegħu fl-universaliżmu Nisrani tal-aħħar tal-Medjuevu, imur lura lejn l-aħħar taż-Żminijiet tan-Nofs, flimkien mal-ideoloġija tal-kult Marjan.[47] Sas-seklu sbatax, il-kult infirex għal qima usa' lejn qaddisin partikulari, fosthom San Publju u Sant'Agata,[48] u l-qaddisin l-oħra li kellhom parroċċi Maltin iddedikati għalihom.[49]

Wieħed jista' jargumenta li l-qaddisin patruni tal-parroċċi tal-irħula fis-seklu tmintax bdew iħaddnu l-virtujiet tal-komunità tar-raħal inkwistjoni. Għaldaqstant, il-kult u ċ-ċelebrazzjoni tal-festi assoċjati għenu biex jiddefinixxu iktar il-fruntieri ta' komunitajiet żgħar fi ħdan iċ-ċkejkna Malta. Possibbilment, il-kult tal-qaddisin tal-irħula ħareġ bħala reazzjoni għall-fehma li l-Maltin kienu poplu distint – motif li qabad sew l-iktar minħabba li żgura li l-barranin ukoll setgħu jaċċettaw it-twemmin popolari li minn meta ġie San Pawl, Malta qatt ma ċaħdet il-Kristjanità. Għalhekk, il-qima lejn il-qaddisin bdiet tirrappreżenta iktar minn qatt qabel l-espressjoni simbolika ta' kuxjenza etnika – kuxjenza li kienet diġà ngħatat sura mill-kunċetti reliġjużi tas-seklu sbatax. Għaldaqstant, il-kunċett ta' 'karattru Malti' kiseb kontinwità bejn il-passat u l-preżent u għen biex jorbot tajjeb il-kult Pawlin mal-kuxjenza etnika Maltija.

Il-Kristjanità u r-Rebħa tan-Normanni

S'issa ppruvajna nuru li l-importanza kbira li hemm marbuta mal-kult Pawlin issaħħaħ it-twemmin ġenerali li fatturi reliġjużi kienu ċentrali fit-trawwim ta' identità etnika f'Malta. Iżda issa hemm bżonn li niddistingwu bejn memorja soċjali u l-attività ta' rikostruzzjoni storika. Is-soltu, l-istoriċi jippreferu jinvestigaw u mhux soltu joqogħdu ħafna fuq il-memorja soċjali, u b'dan il-mod ikun possibbli li jiskopru mill-ġdid dak li kien minsi għalkollox. Iżda rikostruzzjoni storika tibqa' meħtieġa anki meta l-memorja soċjali tippreserva xhieda diretta ta' xi ġrajja. Madankollu, minkejja li hija separata mill-memorja soċjali, l-istorja xorta tista' tkun ispirata minn twemmin kollettiv u tista' tagħti sura lill-memorja tal-gruppi soċjali.[50] Każ estrem partikulari ta' din l-interazzjoni jseħħ meta l-istituzzjonijiet tal-istat jintużaw b'mod sistematiku biex iċaħħdu liċ-ċittadini tiegħu mill-memorja tagħhom. Skont it-teoriku soċjali Paul Connerton, kundizzjoni simili tista' wkoll toħloq sitwazzjoni fejn ħadd ma jkun jista' jagħti xhieda kif suppost tal-passat.[51]

Jidher li l-fehma ta' Connerton tista' tkun applikata bla problemi għal meta Malta ma baqgħetx taħt il-Musulmani, għal dik il-Malta li l-Maltin ħadu lura biex tagħmel parti mill-preżent kontinwu tagħhom. L-evidenza storika disponibbli tixħet dawl fuq il-qbid tal-ilsiera mill-Konti Ruġġieru fl-1091 u li wara hekk, ħalla lill-Għarab jibqgħu hawn. Għalhekk jidher li l-gżejjer Maltin baqgħu fi ħdan il-fruntieri tal-kultura Musulmana ħafna wara l-ewwel inkursjoni Normanna u kien biss wara t-tieni invażjoni u rebħa tan-Normanni fl-1127, minn iben il-Konti, ir-Re Ruġġieru II, li komunità Nisranija stabbiliet ruħha sew f'Malta.[52] Ovvjament, dan kollu hu injorat fit-tradizzjoni mitika. Ta' spiss il-Maltin jikkontemplaw id-dehra ta' Normann li jeħlishom mill-ħakma tal-Għarab b'ċertu sodisfazzjon. Dan jitfaċċa f'xi reċti li jittrattaw 'l-istorja glorjuża' tal-gżejjer Maltin. Il-manipulazzjoni tat-tradizzjoni tal-Konti Ruġġieru min-naħa ta' Malta hija bbażata l-iktar fuq il-ħtieġa li jkunu ppreżentati bħala fatti t-twelid mill-ġdid nazzjonali tas-seklu dsatax, u r-ristabbiliment tal-Knisja: iż-żewġ dikjarazzjonijiet huma aċċettabbli għall-biċċa l-kbira tan-nies li lanqas biss joħolmu li jiddubitaw mill-validità tagħhom.[53]

Xi ġrajjiet tal-perjodu Normann li ta' spiss issir referenza għalihom għandhom xi ftit verità marbuta magħhom u għaddew minn ġenerazzjoni għal oħra l-iktar matul il-bidu tal-perjodu Ingliż meta l-intellettwali Maltin li kienu qegħdin ifittxu dwar l-oriġini tagħhom għamlu ħilithom biex iqajmu miti nazzjonali li kienu minsija bil-ħsieb li jagħtu dinjità lil dikjarazzjonijiet politiċi ġusti ta' Malta. Is-sentimenti patrijottiċi Maltin saru iktar qawwijin mis-snin sittin tas-seklu dsatax 'il quddiem meta l-amministraturi kolonjali Ingliżi beżgħu li r-renju l-ġdid Taljan seta' jispira fehmiet irredentisti fost il-klassijiet l-għolja u tan-nofs tal-Maltin u li t-Taljani setgħu jkunu jridu jieħdu lil Malta f'idejhom. Fi ftit kliem, mis-snin tas-seklu dsatax il-mexxejja Ingliżi bdew jibżgħu li l-lealtà tal-Maltin lejn l-Ingilterra setgħet ma tibqax li kienet wara l-għażliet tal-mexxejja setgħana. Is-sitwazzjoni politika ġdida ġiegħlet lill-Ingliżi jirrevedu l-politika tagħhom fuq Malta u b'riżultat ta' hekk ġiet adottata kampanja estensiva biex kollox jieħu xejra Ingliża u l-ekonomija Maltija ġiet dipendenti għalkollox mill-Ingilterra.[54]

Il-perjodu Normann jidher li jagħti lok għal kummentarju kontinwu, li ħafna drabi jkun kritiku, fuq il-ħajja kontemporanja u fuq x'sar aċċettabbli bejn wieħed u ieħor bħala n-norma. Fuq kollox, dan il-perjodu jevoka l-oriġini tal-Maltin bħala komunità etnika separata, bis-saħħa tar-ristabbiliment tal-fidi Kattolika, it-twaqqif ta' komun Malti, u minħabba li d-djalett Semitiku baqa' jgħix f'ambjent Nisrani Latin. Wieħed jista' wkoll iżid referenzi għat-twaqqif

tal-Katidral bħala s-sede tal-Isqof, filwaqt li jkun enfasizzat it-twelid mill-ġdid tal-valuri Nsara. B'dan il-mod, l-imgħoddi Normann huwa magħqud mal-kultura nazzjonali tal-patrijottiżmu Malti, bl-erojiżmu u kunċetti dwar l-istat Malti.[55] In-narrattiva tirrakkonta ġrajjiet storiċi, imżejna b'miti li jittrattaw taqbid, sagrifiċċji u rebħiet, u tissuġġerixxi li "n-narrattiva kienet iktar minn storja li tingħad: kienet kult maħdum... Mhux biss kienet tfakkar il-parteċipanti fi ġrajjiet mitiċi, iżda fuq kollox ir-rit kien rappreżentat".[56] Skont il-folklorista Malti, Ġużè Cassar Pullicino,

> L-Insara Maltin għandhom jidhru jsofru taħt l-Għarab... qabel ma nħelsu mill-Konti... Kisba bħal din tista' tirnexxi biss wara reżistenza ddisprata mill-Għarab, li l-Konti mexxielu jegħleb wara ħafna taqbid li mat-tmiem tiegħu ltaqa' mal-Kristjani Maltin li kien ħeles u laqgħuh bil-friegħi tal-palm u taż-żebbuġ u kant ta' ringrazzjament li jixraq lil eroj biss... Il-benefiċċji kollha li ħarġu mill-perjodu tal-ħakma Normanna kienu attribwiti lill-Konti.[57]

Ħafna mil-leġġendi li għandhom x'jaqsmu mal-Konti Ruġġieru jippresupponu li tul il-ħakma Musulmana kien għad fadal numru mdaqqas ta' Nsara. Il-leġġenda tgħid li wara li wasal f'Miġra l-Ferħa (mal-kosta fil-Punent ta'Malta u mhux 'il bogħod mill-Imdina), il-Konti Ruġġieru kien milqugħ minn Maltin Insara u mwassal b'mod trijonfanti lejn il-belt.[58] Fil-fatt, fir-rakkont ta' Malaterra, il-kronista tal-Konti Ruġġieru juri li l-Insara li ħarġu biex jiltaqgħu mal-Konti kienu *captivi christiani*, "...li l-Konti Ruġġieru wara ħadhom lura Sqallija minn fejn imbagħad telqu lejn djarhom."[59]

Minħabba raġunijiet differenti, diffiċli jinkixfu tifkiriet tal-imgħoddi dwar il-ħakma Normanna, l-iktar minħabba li huma bil-maqlub tal-evidenza li għandna. Skont l-istudjuż Malti tal-Medjuevu Godfrey Wettinger, ebda dokumentazzjoni misjuba għall-gżira ma tissuġġerixxi li nobbli Għarab kienu jgħakksu jew jissottomettu bħalma ddeskrivew tajjeb minn dak li jiftakru, xi informanti iktar tard.[60] F'dan is-sens, il-leġġenda tirreferi għall-memorja kollettiva. Sas-seklu sittax, l-istorja kienet diġà saret parti mill-għerf tradizzjonali magħruf u aċċettat bħala r-rakkont veru. Tirreferi primarjament għal verżjoni tradizzjonali tal-inkursjoni tal-Konti Ruġġieru kif kienet imfakkra minn kulħadd u trasmessa bil-fomm. Fl-istess ħin, udjenza mis-seklu sittax ma ssibhiex diffiċli li taċċetta l-istorja u temminha u kienet tqis in-narrazzjoni bħala waħda vera.[61] Il-memorja soċjali Maltija tas-seklu sittax tiftakar li l-Konti Ruġġieru ħeles lill-Insara Maltin li dak iż-żmien kienu qegħdin ibatu taħt il-madmad tal-Għarab u dan serva ta' suġġett għal propaganda uffiċjali fi żmien meta Malta kienet fi ġlied

kontinwu mal-Musulmani. Ma kienx jgħodd li l-kronisti tas-seklu tnax, Gaufredus Malaterra u Alessandro de Telese viċin l-invażjoni oriġinali tal-1091 irrakkontaw li l-Konti ħeles l-ilsiera 'Nsara' li mhux bilfors kienu jgħixu Malta.[62] Fuq kollox, il-Knisja Medjevali kif raha l-istudjuż Russu tal-Medjuevu Aron Gurevich, spjegat b'mod konsistenti d-duttrini u t-tagħlim tagħha fil-forma ta' stejjer, filwaqt li l-kleru żamm ħaj l-interess fil-poeżija erojka u fil-ħrejjef tal-galanterija.[63] Għaldaqstant, passat Għarbi u Musulman, ibbażat fuq il-miżerja u d-degradazzjoni, kien jixraq lill-orjentazzjoni kulturali tan-nies tal-Knisja li mbagħad kienu jesponuh għal-lajċi.[64] Dan jista' jissuġġerixxi wkoll kif ġiet stabbilita identità definita u separata. Il-leġġenda tal-Konti Ruġġieru bħala 'ħellies' malajr saret mit tal-oriġini. M'għandniex evidenza soda ta' meta ġara dan iżda sal-assedju Ottoman tal-1565 kienet rabbiet l-għeruq fil-memorja soċjali Maltija.[65]

Ir-reliġjon Maltija żgur li ssaħħet bil-kampanja propagandistika mmexxija mill-ordnijiet reliġjużi li użaw kemm setgħu serje ta' invenzjonijiet storiċi. Ħafna minn dawn kienu stabbiliti b'mod li ma jistgħux jitneħħew, fil-kitba ta' awtorità *Della Descrittione di Malta* ta' Abela.[66]

Tradizzjoni dubjuża li titfaċċa fix-xogħol ta' Abela hija rigward l-isem tal-post 'Għajn Klieb'. Jingħad li l-post ħa ismu mis-sejba u mill-ħabi ta' dak li suppost kien pjan Musulman biex jerġgħu jiksbu kontroll tal-gżira, xi snin wara li ħakmuha n-Normanni. Fortunatament għall-komunità Nisranija, ragħajja tifla semgħet il-Musulmani waqt li kienu qegħdin jippjanaw x'kellhom jagħmlu u mill-ewwel għarrfet lill-Insara l-kbar. Fil-ġurnata magħżula, l-Insara qagħdu viċin għajn fit-triq li tagħti għall-Baħrija fil-limiti tar-Rabat. Hekk kif il-Musulmani resqu lejn l-għajn, fost għajjat ta' "Għall-klieb!", l-Insara ġrew għal fuqhom u qatlu ħafna minnhom. L-isem 'Għajn Klieb' suppost baqa' tifkira tal-battalja qasira.[67]

'L-invenzjoni tat-tradizzjoni' ta' Abela tista' tkun apprezzata iktar jekk issir referenza għal fattur ieħor tal-istorjografija, maħsub ukoll biex bil-passat ikun iġġustifikat il-preżent. Il-waqt inkwistjoni għandu x'jaqsam mal-pożizzjoni tal-Knisja Maltija mill-Medjuevu 'l hawn. Il-veskovat Malti ħadem bħala suffragan ta' Palermo tal-inqas mill-1170. Fl-Imdina kienet ilha tintuża Knisja ta' Katidral iddedikata lil San Pawl minn dak iż-żmien. Sas-seklu ħmistax, 'il-Knisja Maltija saret qisha djoċesi Taljana', skont id-drawwiet Latini aċċettati bħala normali. Xi żmien qabel l-1436, Malta saret maqsuma ekkleżjastikament fi tnax-il parroċċa, inklużi l-Katidral tal-Imdina, il-parroċċa tal-Birgu, u l-knisja prinċipali f'Għawdex.[68]

Il-Knisja Maltija, insulari, bilfors ġiet affettwata bil-miġja tal-Kavallieri Ospitalieri fl-1530. Malta kellha tissieħeb fil-kurrenti prinċipali tal-kontroriforma minħabba l-miġja tal-Ġiżwiti, il-bidu tal-Inkwiżizzjoni, u l-wasla tal-Viżitatur Appostoliku Dusina fl-1574 li r-rapport tiegħu jikxef ħafna irregolaritajiet f'dak li għandu x'jaqsam mad-dixxiplina u r-ritwali fil-ħajja ekkleżjastika ta' Malta.[69] Il-Knisja, imsawra mill-ġdid skont il-linji ta' Trentu, irnexxielha tinfluwenza iktar il-popolazzjoni, l-iktar wara l-1580.

Bis-saħħa tat-tisħiħ tal-Inkwiżizzjoni, il-Knisja setgħet tistabbilixxi eġemonija sħiħa fuq is-soċjetà Maltija, li ssarrfet f'qagħda li ma tantx tbiddlet fis-sekli li ġew wara.[70] L-attività reliġjuża intensiva kienet tħaddan fiha r-rabta mill-qrib li kienu jħossu n-nies mal-mit u l-memorji, bħalma kienu miġbura f'simboli u f'valuri reliġjużi li għall-Maltin saru jissimbolizzaw l-għotja tan-nies differenti nfushom bħala sagrifiċċju. F'dawn iċ-ċirkustanzi, apostati jew reċidivi kienu jitqiesu bħala tradituri tal-kawża etnika u tat-tkomplija tagħha.

It-teżi ta' Abela kienet maħsuba biex tneħħi kull dubju fuq il-kontinwità tal-Kristjanità waqt il-ħakma tal-Musulmani. Għaldaqstant, ir-rabta ta' Malta mal-Kristjanità minn meta ġie l-Appostlu Pawlu, kienet enfasizzata ħafna.[71] Il-ġrajja tal-Konti Ruġġieru ġiet interpretata bħala rappreżentazzjoni tat-tmiem tat-tmexxija ħażina tal-Musulmani fuq il-popolazzjoni Nisranija meħlusa. Abela jkompli billi jattribwixxi d-dħul tal-istil Gotiku fl-arkitettura għall-Goti tas-sitt seklu, teorija maħsuba biex tirfed it-teżi tal-kontinwità Nisranija waqt il-fażi Musulmana.[72]

Iżda hawn Abela kien qiegħed isegwi tendenza komuni fost l-akkademiċi tas-seklu sittax Taljan u l-moda Franċiża ta' żmienu. P. Frankl juri li l-opinjoni Franċiża l-iktar mifruxa f'dak is-seklu kienet kontra l-arkitettura Gotika. Fost l-oħrajn, it-teorista Franċiż famuż tal-arkitettura Nicolas Francois Blondel (1617-1686) ħass il-ħtieġa li jipproklama li kien kontra l-istil Gotiku. Fl-introduzzjoni għall-volum tiegħu fuq l-arkitettura, kiteb li l-arkitettura Klassika

> ...baqgħet midfuna għal perjodu ta' tlettax-il seklu, u ħalliet li stil mhux tas-soltu u insopportabbli ta' bini jirrenja minflokha, u li missirijietna bdew jużawh bl-isem ta' arkitettura Gotika mogħtija mill-Goti, l-ewwel ħallieqa tagħha.[73]

Hawn it-teorija tal-oriġini primittivi tal-arkitettura Gotika tieħu sura fit-teżi li tallega li l-Goti nfushom kienu diġà sejħulha Gotika. Sitwazzjoni bħal din tidher li kienet mifruxa fl-Ingilterra wkoll. Fir-rapport tiegħu tal-1666 fuq l-istat tal-Katidral ta' San Pawl f'Londra, Christopher Wren (1632-1723) ippropona li l-biċċa l-kbira tal-istruttura Gotika li kienet għadha wieqfa, għandha tkun mibnija mill-ġdid 'fuq għamla Rumana tajba', mingħajr ma tkun ikkupjata

'l-pastażata tad-disinn Gotiku antik'.[74] Din il-viżjoni tista' tidher iktar kredibbli jekk wieħed japprezza li fil-perjodu inkwistjoni, żviluppi artistiċi fl-Italja stabbilew l-istandard fl-Ewropa, u artist li kellu f'rasu li jagħmel il-qligħ mill-bejgħ kien imur aħjar jekk iħaddem kunċetti u tekniki Taljani. Minkejja li dawn l-argumenti kollha jidhru li huma żbaljati, wieħed ma jistax ma japprezzax it-tħassib ta' Abela fil-preżentazzjoni xierqa tal-passat ta' Malta. L-għan prinċipali ta' Abela kien li jinterpreta l-passat biex jaqdi ħtieġa ideoloġika kontemporanja: il-qbil u l-integrazzjoni ma' kultura Latina, kif ippreżentata mill-Ordni ta' San Ġwann. Wieħed ikollu jikkonkludi li Abela ħa f'idejh il-kitba ta' *Della Descrittione*, imġiegħel mill-ħtieġa li juri n-nobbli Maltin – li hu stess kien parti mill-klassi tagħhom – kellhom l-aħjar sfond kulturali li jiġġustifika t-talba tagħhom li jipparteċipaw fit-tmexxija tal-gżira. Sas-snin erbgħin tas-seklu ħmistax, kull traċċa ta' setgħa li kien fadal, li n-nobbli Maltin kienu jaspiraw għaliha, kienet żgur saret parti mill-imgħoddi. It-talba ta' Abela għall-istatus u r-responsabbiltà kellha tkun mistħarrġa b'referenza għall-imgħoddi. L-antikità u l-fama tal-istorja tagħhom kienu jagħmlu tajjeb għan-nuqqas ta' pożizzjoni aristokratika li kellhom, filwaqt li l-lealtà tradizzjonali lejn l-Ordni Ospitaliera kienet tiġġustifika l-fidi fihom. Permezz tal-ħelsien mill-ħakma Għarbija, li ġab il-Konti Ruġġieru għall-Insara tal-gżira, Abela jenfasizza l-kontinwità tal-qagħda Maltija li l-karatteristiċi tagħha jibqgħu jidentifikaw ruħhom preċiżament mal-valuri kulturali tal-Ewropa fis-seklu sbatax.[75]

L-aħħar punt huwa enfasizzat permezz tal-firxa u tat-twemmin li l-Konti Ruġġieru ġab lil Malta fil-livell ta' 'nazzjon' żgħir billi ta l-belt (*città*) lill-'Maltin' li kienu jgħixu 'l barra minnha, filwaqt li jingħad li fl-1090 ħalla l-ġid lill-Knisja Maltija.[76] Għaldaqstant, il-leġġendi Normanni jfittxu li jidealizzaw il-karattru reliġjuż tal-Maltin. Il-ftehim żgur li kien ikkundizzjonat mill-pożizzjoni tagħhom fuq quddiem nett tal-Kristjanità Latina, u fi qrubija li thedded mal-Afrika ta' Fuq Iżlamika.[77] Bħal kull reliġjon oħra li ssalva, il-Kristjanità serviet ta' maħżen għas-simboliżmi u miti etniċi, kif ukoll ta' lqugħ għas-sentimenti etniċi, valuri u tifkiriet. Ħafna argumentaw b'mod konvinċenti li l-istorja Medjevali qadima ta' dawk il-komunitajiet etniċi u nazzjonijiet li baqgħu jeżistu, illum hija waħda reliġjuża u ma tinbidilx minħabba li r-reliġjon tat "...l-ispirazzjoni u l-forom differenti tal-esperjenza tal-poplu, u wkoll il-modi li bihom in-nies jifhmu u jġeddu lilhom infushom."[78]

Fuq kollox, ir-reliġjon għenet biex taqdi l-ħtiġiet tal-komunità Maltija u b'hekk tiżgura l-persistenza u t-tiġdid tat-tradizzjonijiet reliġjużi tul it-taqlib tal-istorja.

Il-Gwerra u t-Tkabbir tal-Kuxjenza Etnika

Iż-żmien li Malta għamlet taħt il-Kavallieri Ospitalieri ta' San Ġwann hija tema li d-dibattitu dwarha fost il-Maltin ma jiqafx u huwa ffukat l-iktar fuq il-ġlied bla heda bejn l-Ordni u l-Ottomani Torok u l-alleati Musulmani tagħhom fl-Afrika ta' Fuq; fiċ-ċentru ta' dan l-interess wieħed ma jistax ma jsibx l-Assedju l-Kbir tal-1565. F'konfront mal-perikli u mal-għedewwa barranin setgħana, l-esperjenza tal-Assedju ġabret lill-Maltin flimkien u għamlithom solidarji flimkien. Hawn se nipprova nuri kif dik ir-reżistenza, u l-ġlied bla heda li ġie wara, wasslu lill-Maltin biex jaħsbu b'modi differenti u biex jagħtu bidu għal esperjenzi u perċezzjonijiet ġodda.[79] Jeħtieġ li jkollna idea ċara ta' dak li ġara f'dik il-ġrajja kruċjali għall-istorja ta' Malta. Il-qawwa tal-milizzja ta' Malta li l-biċċa l-kbira tagħha kienet iċċentrata fuq l-Imdina, iċ-ċittadini li ħafna minnhom kienu magħluqa f'zoni fortifikati, flimkien mal-kavallieri u l-voluntiera barranin, sabu ruħhom maqfulin f'għaqda ta' solidarjetà kontra għadu komuni, l-invażur Musulman Tork.[80] Il-forza tal-milizzja Maltija, u l-iktar il-kavallerija tagħha, ħafna drabi intervjeniet f'mumenti kruċjali tat-taqbid billi mill-bażi tagħha fl-Imdina mexxiet attakki li ma kinux mistennija. Ħafna mill-membri tagħha kienu nies komuni mill-irħula li, bħal Domenico Caruana kien imur "...bid-debba tiegħu jiġġieled fil-viċinanzi tal-irħula..." sakemm id-debba ntlaqtet minn tir waqt li kien fuqha.[81] Il-Kavallieri Ospitalieri assedjati u l-popolazzjoni mħallta ta' Maltin u oħrajn barranin, kollha kellhom jagħtu sehem differenti fil-ġlied. Mastro Micheli Chilia l-ħaddied,

> ...waqt l-assedju ħaddem is-sengħa tiegħu biex jipprovdi għadd ta' bqaqen u mgħażaq għall-assedjati fil-Forti Sant'Iermu, u wara għall-pont tal-Isla li għalih hu pprovda l-biċċa l-kbira tal-imsiemer mingħajr ma ħa xejn lura, minbarra li ma falliex darba milli jmur waqt l-attakki fi żmien il-Kaptan tiegħu ta' dak iż-żmien, il-Kavallier Malabaila minn Ġenova.[82]

Antonina *la fornara*, armla tal-mejjet Francesco Perez, li probabbilment kien wieħed mill-komunità ta' artiġjani barranin li sabu posthom il-Birgu wara l-1530, iddikjarat li binha l-kbir

> ...kien mibgħut fil-Forti Sant'Iermu waqt l-assedju b'ħażna ta' armi... wara li flimkien ma' oħrajn, iġġieled sakemm intemmet il-gwerra, ibni nqabad... mill-Infidili, li f'idejhom il-priġunier imdejjaq għadu miżmum bħala lsir, flimkien ma' oħrajn li nstabu ħajjin hemm.[83]

Allura żgur li dawk li kienu jgħixu Malta u dawk li waslu wara qiesu din il-ġlieda tagħhom u taw prova ta' kemm kienu sħab qalbiena. Huwa sinifikanti wkoll li lanqas Malti wieħed m'hemm imniżżel li mar mal-għedewwa lanqas fiż-żmien meta r-relazzjoni bejn min kien imexxi u ċ-ċittadini kienet saret maqbuda f'tensjoni serja.[84] Dan il-periklu gravi li kienet tiffaċċja l-komunità serva biex jgħaqqad il-Maltin mal-Ordni kontra l-forzi tal-Iżlam u "... dan bla dubju taffa l-ewwel reazzjonijiet kuntrarji għat-tmexxija tal-Kavallieri. Għalhekk il-memorja tal-Maltin, b'mod ġenerali, ma turix lill-Ordni f'dawl ikrah."[85]

Il-Konsegwenzi tal-Assedju Ottoman tal-1565

Mhux diffiċli li jinftiehem li l-esperjenza tal-Assedju ħalliet effetti profondi fuq iċ-ċittadini Maltin u li l-konsegwenzi tagħha baqgħu f'moħħ in-nies ħafna wara li seħħet il-ġrajja. Waqt l-Assedju, kważi kull familja kienet tilfet tal-inqas membru wieħed li jew inqatel, jew ittieħed Sqallija jew xi drabi maqbud bħala lsir. Il-ħsara fil-ħxejjex u fil-bhejjem kienet tfisser li ħafna nies tal-irħula sabu ruħhom f'sitwazzjonijiet miżeri.[86] Minħabba dan, ġiet magħżula kummissjoni biex tibdel talbiet ta' djun u kirjiet, li ħafna nies mill-irħula ma setgħux iħallsu.[87] Il-ħitan fortifikati tal-Birgu u l-Isla, kif ukoll il-bini ta' ġo fihom, sfaw il-mira tal-eqqel bumbardamenti kkonċentrati li qatt kienu seħħew sa dak iż-żmien. Ħafna mill-irħula tan-naħa t'isfel tal-gżira li kienu mimlija sew bin-nies, l-iktar dawk viċin il-Birgu, kienu jiġu misruqa ta' spiss u kienet issir ħsara fl-irħula ż-żgħar maqtugħin għalihom u l-knejjes tagħhom.[88] Ir-repressjoni politika qabel l-Assedju wkoll kienet bidlet il-bilanċ fis-setgħa politika.[89] L-awtorità kienet f'idejn il-Gran Mastru u l-Ordni ta' San Ġwann li kważi kellha kontroll sħiħ ta' Malta spejjeż tal-Università (Kunsill tal-Belt), immexxija minn nobbli Maltin.

Il-qagħda tal-biki li qanqal l-Assedju kienet parti minn kulma wassal għal dan l-istat tal-biki. Komunitajiet sħaħ kellhom ikunu evakwati jew lejn l-ilqugħ tal-Port jew lejn l-Imdina. Meta waslet l-aħbar li l-flotta Ottomana tefgħet l-ankri tagħha 'l barra mill-Imġarr, in-nies tal-irħula qatgħuha li t-Torok kienu se jattakkaw l-Imdina. Dan wassal għal moviment miftiehem lejn il-parti fortifikata tal-Port iċċentrata fuq il-Birgu. Dawk li kienu joqogħdu l-Imdina kienu mwerwrin minn dak li kien jidher li ġej għalihom. F'dan l-istadju, l-Università bagħtet rappreżentant lil La Valette u għażlet lin-nobbli Luca de Armenia għal din il-biċċa xogħol ferm delikata.[90] La Valette, dejjem bħala amministratur

tajjeb tas-sitwazzjoni f'mumenti ta' kriżi, imexxielu jiżgura lil de Armenia li l-Ordni ma kellhiex il-ħsieb li tevakwa n-nies mill-Imdina. Ħeġġeġ lin-nies u lir-refuġjati f'din il-belt antika biex jaqdu dmirhom bħala vassalli tajbin u wegħedhom li jibgħat riġment suldati hemm.[91] Fost affarijiet oħra, l-Assedju tal-1565 ikkawża waqfa trawmatika fil-kontinwità fiżika tal-ħajja fl-irħula. Minbarra t-tbatijiet kollha li n-nies tal-irħula kellhom jgħaddu minnhom bħala refuġjati, it-tneħħija tagħhom mir-raħal qanqlet konsegwenzi gravi.

Wara din l-esperjenza trawmatika, ir-relazzjonijiet soċjali ħadu dimensjonijiet soċjokulturali ġodda, li ħafna drabi kellhom sinifikat politiku, u eventwalment taw sehemhom biex jibdew jixirfu awturi Maltin bħal Salvatore Imbroll (1580-1650) li iktar tard ġie elett Pirjol tal-Knisja Konventwali ta' San Ġwann, u Carlo Michallef (?-1669) li kiteb dwar l-istorja tal-Ordni f'Malta u ta l-fehma stabbilita tal-ġrajjiet.[92] Kien hemm iktar fosthom Don Filippo Borg li kien kritiku tal-użurpazzjoni tal-Ordni fuq livell lokali u parrokkjali.[93] Ir-*relazione* ta' Don Filippo fuq it-tmexxija tal-Ordni tinħass li għandha ton ostili. Silet il-fatt li matul is-seklu sittax, l-uffiċċju Medjevali tal-*contestabili* mħaddem mir-rappreżentanti tal-irħula fil-kunsill tal-Imdina, tilef ħafna mill-importanza li kellu minħabba li ġie mċaħħad minn kull 'nitfa' inizjattiva 'politika' li darba kellhom f'dak li għandu x'jaqsam ma' taxxi, *angara*, tqassim tal-ikel u fiż-żamma tal-ordni u l-ħarsien tal-liġijiet. Minkejja li kellu jkollhom il-proprjetà u ma setgħux ikunu ordnati ma' xi ordni reliġjuża, fil-fatt kienu l-maħtura tal-Gran Mastru permezz tal-kaptani tal-milizzja.[94] Fi kliem ieħor, saru pupazzi f'idejn il-Gran Mastru. Dak li kellu xi importanza politika jew soċjali, li setgħet titqabbel ma' dik tal-qassis tar-raħal, kien il-kaptan tal-milizzja.[95] Ir-*relazione* ta' Borg tikxef kif is-setgħa tal-*contestabili* Medjevali naqset b'tali mod li r-responsabbiltà li ġġib magħha r-rappreżentazzjoni tar-raħal bdiet dejjem taqa' fuq il-qassis tal-parroċċa, sfidat politikament u soċjalment għal dak ir-rwol mill-kavallier li kien ikun il-kaptan tal-kumpanija militari lokali.[96]

L-artikulazzjoni sħiħa tar-raħal f'relazzjoni mal-istat kisbet dimensjonijiet differenti u tat definizzjoni ġdida lir-rwol tal-qbil kif ukoll tar-reżistenza. L-Assedju nnifsu hu mfakkar fir-*relazione* bħala żmien ta' reżistenza komunali u ta' atti erojċi, imma hu mfakkar ukoll bħala żmien li fih il-gżira kienet tmexxi lilha nnifisha xi ftit u kunsill ta' nobbli minn ħdanha kien ikun elett.[97] Il-propaganda politika mħeġġa mill-Istat igglorifikat il-qlubija tal-Kavallieri, b'mod speċjali ta' La Valette bħala l-protagonist tal-Assedju. L-għan kien li tkun iġġustifikata u msaħħa l-pożizzjoni strateġika tal-Ordni fuq il-gżira u biex ikun żgurat li t-telf tan-nies tagħha jkun interpretat bħala

sagrifiċċju għal kawża nobbli. Reżistenza patrijottika bdiet tiġi identifikata mal-motif reliġjuż u t-taqbida kontra l-Musulmani ma setgħetx ma tiħux bixra ta' Gwerra Qaddisa.[98] Dan il-motif 'ideali' kien għadu b'saħħtu fis-seklu tmintax, meta kruċjata mtawla kontra l-Musulman 'infidil', għadu kemm tal-Maltin kif ukoll tal-Ordni, setgħet tgħaqqad in-nies u l-Ordni f'għan wieħed.[99] Agius De Soldanis jagħti osservazzjoni ta' valur fuq dan is-sentiment fi *Nuova Scuola della Lingua Punica*, wieħed mid-djalogi li ħejja għall-verżjoni manuskritta mġedda tal-kitba tiegħu *Della Lingua Punica* (1750). Dan hu djalogu bejn żewġ nisa ta' klassi għolja, li hu ddeskriviehom bħala *puliti*, li jirreferi għall-biża' li kien hemm fl-1760 minn invażjoni tat-Torok. Waħda min-nisa tgħid:

Ma nistax ħemmen li jiġu.
Stambur wisq bgħid minn Malta.
Is-salib beżżiegħi.
Qatt ma għamlu l-prova meta ħaduha magħna.[100]

Huma l-miti tal-gwerra mqegħdin f'epiċi, drammi, innijiet reliġjużi jew logħob tat-tfal, imżewġa ma' rakkonti kontemporanji, li anki wara ż-żmien, kapaċi jibqgħu jħallu l-influwenza tagħhom fuq il-kuxjenza etnika minn ġenerazzjoni għal oħra. Xi tradizzjonijiet antiki għadhom jitnikkru minn dan il-perjodu. Ngħidu aħna, iċ-ċelebrazzjoni tal-Karnival tibda bil-parata fl-għodwa tas-Sibt tal-Karnival, żifna bix-xwabel li suppost tfakkar ir-rebħa tal-Maltin fuq it-Torok Ottomani fl-1565. Tikkonsisti f'kumpaniji ta' żgħażagħ jew subien lebsin ta' kavallieri, bi lbiesi twal suwed b'salib bi tmien ponot fuq quddiem u oħrajn lebsin ta' 'Torok', b'żigarelli b'kuluri jgħajtu u tarbux, u armati bi xwabel tal-injam. Fi żmien l-Ordni ta' San Ġwann, il-parata kienet tittieħed bis-serjetà u l-Maltin kienu jistennewha fuq ix-xwiek għax ir-regola kienet li ma jkunx hemm Karnival jekk ma jkunx hemm il-parata.[101] L-animożità tal-Maltin għat-Torok xorta baqgħet ħajja fir-rimi tat-tfal u fil-logħob. Fl-1948, Cassar Pullicino sab li f'xi rħula Maltin, it-tfal kienu għadhom ikantaw din it-taqbila:

Dgħajsa galjotta
Dgħajsa xambekkin;
It-Torok kanalja
L-Insara qaddisin.[102]

Logħba oħra popolari hija *Malta Tagħna* u prattikament hija rikostruzzjoni tal-Assedju. F'din il-logħba, żewġ gruppi ta' tfal jirrappreżentaw 'it-Torok'

u l-Maltin rispettivament. Il-Maltin jilagħbu ta' difensuri waqt li t-'Torok' jippruvaw jaqilgħuhom minn posthom.[103] Il-fatt li dan il-logħob għadu jeżisti jissuġġerixxi li l-persistenza mtawla tal-mentalità tal-ġlied kontra l-Musulmani għenet biex tagħġen sens ta' etniċità komuni, biżżejjed biex jippermetti lill-komunità tassorbi l-effetti ta' tfixkil politiku,[104] filwaqt li tkompli ġġedded il-memorja tar-rebħa tagħhom fl-Assedju bħala ġurnata għażiża li għandha tibqa' titfakkar. Saru jidentifikaw ruħhom ma' tip ta' dikotomija: 'it-Torok' b'referenza għall-Musulmani, fil-biċċa l-kbira tagħhom mill-Afrika ta' Fuq; b''il-Maltin' li tirreferi għall-Insara u d-difensuri tal-fidi Nisranija. Għaldaqstant, biex tinżamm il-kontinwità, is-soċjetà Maltija tgħallmet tikkwalifika lilha nnifisha u b'hekk tkun qed tippreserva identità kontinwa li l-memorja u t-twemmin ġenerali jiddistingwu ruħhom minn dak li tkun qiegħda tgħix.

L-Assedju l-Kbir sar jirrappreżenta episodju kruċjali fit-tifkiriet kumplessi li taw sehemhom fil-ħolqien ta' identità Maltija, kemm fil-fatt kif ukoll fil-kunċett. Il-ġenerazzjonijiet li ġew wara ma tantx taw kas li missirijiethom tas-seklu sittax beżgħu malli raw l-Armada Ottomana fuq ix-xefaq f'dik il-ġurnata deċiżiva tat-18 ta' Mejju 1565.[105] Il-manjiera awtokratika u despotika li biha La Valette mexxa lil Malta kienet donnha minsija apposta.[106] Sas-seklu dsatax, La Valette sar jissimbolizza l-aħjar żmien ta' Malta, u ħaddan l-allegati kwalitajiet reali tal-komunità Maltija li ġew imdallma u mtebbgħa minn komplessitajiet moderni.[107]

Dan forsi jista' jispjega għala nazzjonalisti Maltin bħal Enrico Mizzi, kienu tant ħerqana biex jiċċelebraw l-*Otto Settembre* (il-jum li jfakkar ir-rebħa tal-1565 fuq it-Torok) bħala l-festa nazzjonali ta' Malta.[108] It-8 ta' Settembru ġiet iddikjarata bħala l-festa nazzjonali ta' Malta bl-inizjattiva ta' Fortunato Mizzi fl-1885.[109] Wara l-kisba tas-*self-government*, taħt l-ewwel amministrazzjoni responsabbli nazzjonali, kien inawgurat monument kommemorattiv proprju fil-qalba tal-Belt Valletta fit-8 ta' Awwissu 1927. Fil-fatt, il-monument jirrifletti x'kienet tfisser 'Rebħa' għall-Maltin meta kienu għadhom kolonja tal-Ingliżi. Il-Maltin jidhru bħala protetturi tal-Kristjanità u taċ-ċivilizzazzjoni Ewropea.[110] Billi enfasizzaw ir-rwol ta' Malta fl-Assedju miġġieled għall-ħarsien tal-Ewropa, il-Maltin kienu qegħdin jagħtu lilhom infushom passat Ewropew. Fi ftit kliem, l-elitisti Maltin irnexxielhom jipproduċu viżjonijiet tal-passat li minkejja li kienu populisti, kienu dawk tal-klassi intellettwali tradizzjonali ddominata direttament mill-Knisja jew minn dawk li ħadu l-edukazzjoni tagħhom min-nies tal-Knisja. Tal-klassi l-għolja ħolqu dawn il-viżjonijiet primarjament għalihom infushom iżda mis-seklu sbatax, irnexxielhom jgħadduhom lill-bqija tal-popolazzjoni.

L-Implikazzjonijiet ta' Identità Maltija

Wieħed jista' jargumenta li l-figuri ta' San Pawl, tal-Konti Ruġġieru u ta' La Valette saru protagonisti fid-duttrina ta' leġittimità ta' Malta mis-seklu sbatax 'il quddiem. Fejn tidħol ir-relazzjoni storika tagħhom, isem l-Appostlu hu assoċjat mal-Kristjanizzazzjoni tal-gżira; it-tkeċċija tal-Musulmani ta' bla fidi u l-kisba ta' mexxejja Nsara hi attribwita lill-Konti Ruġġieru; filwaqt li La Valette hu relatat mad-difiża kruċjali ta' dan it-territorju Kristjan mill-Ottomani Torok Musulmani. Fi ftit kliem, it-tliet personaġġi jirrappreżentaw il-virtujiet tal-antenati, interpretati mill-perspettiva ta' sfond soċjali ta' kontroriforma Kattolika.[111] Il-figura ta' San Pawl hija simbolu 'minn t'isfel', fis-sens li tirrappreżenta l-espressjoni popolari mingħajr kumplikazzjonijiet. Min-naħa l-oħra, il-Konti Ruġġieru u La Valette warajh, saru jirrappreżentaw sens ta' kburija etnika u qawmien nazzjonali rispettivament; tal-ewwel oriġinat mis-sens ta' identità distinta tal-Maltin; tal-aħħar mill-istat, jew aħjar, mit-tmexxija tal-Ordni nnifisha.[112]

Fl-aħħar nett, filwaqt li l-ġeografija tista' toħloq limiti għal ċerti modi ta' ħajja u tinkuraġġixxi mod partikulari għat-tkabbir u għall-mudelli ta' fejn jagħżlu li jgħixu n-nies, l-identità u l-karattru nazzjonali iktar huma influwenzati direttament mill-perċezzjonijiet kollettivi mistura fil-miti u fis-simboli tal-komunità. Kull ġenerazzjoni tiret il-miti u s-simboli tal-ġenerazzjonijiet ta' qabel, li l-valur tagħhom jinsab fil-ħila tagħhom li "...joħolqu rabtiet u jiġġeneraw 'soċjetà' fl-imgħoddi, permezz tal-unjoni mitika u emozzjonali ta' gruppi li jiġu minn xulxin li jaqsmu 'storja u destin' komuni."[113]

Wieħed jista' jargumenta li l-essenza tal-kuxjenza etnika Maltija ġiet imsaħħa u eventwalment mibdula f'kawża 'nazzjonali' fiż-żmien qasir li Malta kienet taħt il-Franċiżi (1798-1800), u laħqet il-qofol tagħha fi rvell kontra t-tmexxija Franċiża u l-iktar matul il-perjodu tal-kolonjaliżmu Ingliż li ġie wara. Il-laqgħa tal-Maltin ma' dawn iż-żewġ Qawwiet Kbar u ċ-ċivilizzazzjonijiet sofistikati tagħhom, wasslet lil xi Maltin biex jittrattaw ir-repubblikani Franċiżi u wara, lill-imperjalisti Brittaniċi, bħala punti ta' riferiment u mudelli li setgħu jimxu fuqhom. Wieħed irid jiftakar li l-Ingliżi oriġinarjament kienu ppruvaw jintroduċu forom ta' Protestantiżmu Anglikan fost il-Maltin iżda ma kienx irnexxielhom. Iżda l-amministraturi Brittaniċi, filwaqt li apprezzaw il-pożizzjoni strateġika ta' Malta f'nofs il-Mediterran, malajr indunaw li biex jibqgħu jgawdu l-fiduċja tan-nies, kellhom iħalluhom ħielsa biex jipprattikaw ir-reliġjon lokali. Għaldaqstant, il-protezzjoni tal-Knisja Kattolika f'Malta u l-kooperazzjoni mal-ġerarkija

tagħha, iffurmaw il-bażi li fuqha l-Ingliżi mmudellaw sakemm telqu fl-1964 ir-relazzjonijiet bejn il-Knisja u l-Istat.

Finalment, ir-rispett tal-Maltin lejn l-Ingliżi jidher li kellu miegħu twemmin mifrux li huma kienu moralment superjuri. Fi ftit kliem, kienu jaqsmu sentiment ġenerali ta' superjorità 'reliġjuża' li setgħu waslu biex użawha bħala forma ta' difiża morali tagħhom infushom. Fl-aħħar mill-aħħar, modi ta' mġiba lokali wasslu biex jagħżlu lill-Maltin mill-barranin. Fit-tentattivi tagħhom biex jigglorifikaw l-imgħoddi, il-Maltin użaw wisq l-eroj tradizzjonali tagħhom li allura bdew iservu ta' 'gwardjani' li jippreservaw il-limiti tal-komunità etnika. Wieħed jista' jargumenta li komunitajiet oħra li huma dominati politikament, jaqsmu tenaċità simili għat-twemmin tradizzjonali tagħhom bħalma jagħmlu l-Maltin għall-fidi Nisranija tagħhom.

Għaldaqstant, biex nazzjonijiet jibqgħu sodi, ma jistgħux ikunu mwaqqfa fuq ċentri etniċi iżda jridu jinkludu wkoll passat ħaj ibbażat fuq miti, simboli u valuri. Dan jispjega għala ġenerazzjoni wara oħra ta' intellettwali f'Malta, bħal f'postijiet oħra, jinxteħtu għar-rikostruzzjoni tal-imgħoddi li ma jiqafx isaħħar u ħafna drabi jipprovdi antidotu għall-professjonaliżmu akkanit tagħhom.[114] Ix-xbihat li joħolqu mill-ġdid isiru l-ipotesijiet inkonxji ta' ġenerazzjonijiet li jkunu għadhom iridu jiġu. Ħafna Maltin moderni jistgħu jkunu qegħdin iġorru magħhom sfond għas-sens ta' identità kollettiva tagħhom mingħajr ma jagħtu kasu, b'ipotesijiet bħal dik tal-kontinwità tal-Kristjanità f'Malta minn żmien in-nawfraġju ta' San Pawl, u r-rabta ferventi mal-fidi tagħhom. Il-miti nfushom, marbuta ma' dawk l-eroj li f'xi żmien għenu biex ifforma n-nazzjon u biex ġew stabbiliti l-fruntieri tiegħu u mfassal id-destin tiegħu, huma importanti ħafna.

Huma l-miti li jgħinu biex jiddeskrivu identità storika li, flimkien mas-simboli li jakkumpanjawha, tipprovdi kumpensi li qdiemu għal bidliet soċjali li ħafna tant jibżgħu minnhom. Bil-bidliet li kontinwament isirulha, b'episodji ġodda li jiżdiedu ma' kull storja, flimkien ma' kull kumment fuqha, tikkonferma l-eżistenza tal-komunità u tal-membri tagħha f'ċiklu kontinwu ta' fiduċja fihom infushom. L-istoriku Eric Hobsbawm jagħmel osservazzjoni konkreta meta jargumenta li miti 'tal-komunità' huma ppreservati u t-tradizzjonijiet ivvintati, biex jiżguraw li dawk li jirrappreżentaw fl-istess ħin isiru dawk li jkunu rrappreżentati.[115] L-argument ta' Hobsbawm jissaħħaħ jekk wieħed iqis li l-istorja għandha tippreserva l-ħrafa kollettiva ta' grupp ta' nies, filwaqt li l-miti u l-memorji jeħtieġ li jkunu mġedda u jingħadu kontinwament biex ikun żgurat li l-komunità tibqa' ħajja. Il-grupp etniku għaldaqstant joħroġ mit-tiġdid

kontinwu u mir-ripetizzjoni ta' sett ta' valuri li spiss ikunu mgħoddija minn ġenerazzjoni għal oħra fil-forma ta' ħrejjef jew miti.

Fil-każ ta' Malta, il-valuri kulturali komuni li qasmu bejniethom il-Maltin irriżultaw b'saħħithom kif ukoll vitali. L-impatt kulturali tagħhom tant kien qawwi li kienu determinanti fit-tiswir ta' identità kulturali Maltija u ffaċilita l-komunikazzjoni tal-Maltin bejniethom. Fis-seklu sittax, dawn il-valuri, irrappreżentati l-iktar mir-realtà Kattolika omnipreżenti, kienu diġà saru sinonimi mal-etniċità Maltija.[116] Wieħed jista' jargumenta li r-reliġjon irnexxielha toħloq omoġeneità kulturali li kienet isservi bħala mod ta' għajxien u wkoll bħala sistema ta' twemmin mill-Maltin kollha fil-fażi tal-istorja tagħhom meta l-Maltin etniċi, l-iktar dawk li kienu jgħixu fil-bliet ta' madwar il-Port, kellhom jaqsmu l-valuri soċjoekonomiċi u kulturali tagħhom ma' komunità mħallta ta' ħafna barranin – ħielsa u lsiera; Insara u Musulmani; Kattoliċi, Ortodossi u Protestanti. Fi kliem ieħor, ir-realtà Kattolika Maltija għamlet distinzjoni bejn in-nies tal-post u l-barranin. Dawn il-barranin ma kinux jissimpatizzaw mas-simboli u l-miti nazzjonali Maltin u għalihom, il-valuri etniċi Maltin li kienu rabbew l-għeruq tagħhom fil-wirt Kattoliku tal-gżira, ma kellhomx din it-tifsira.

Noti

1 Verżjoni ta' din il-ktiba nkitbet bħala kapitlu għat-teżi tal-Ph.D tiegħi għall-Fakultà tal-Istorja tal-Università ta' Cambridge fl-1994 u ġiet ippubblikata bħala t-tmien kapitlu [The Foundations of an Ethnic Community] fil-ktieb tiegħi *Society, Culture and Identity in Early Modern Malta* (Malta: Mireva Publications, 2000). Ġiet ippubblikata verżjoni oħra fi *Studi sull'oriente cristiano* (Ruma, 2004), vol. 8 nru. 1, 101-130.

2 Sal-aħħar tal-Medjuevu, ħafna ordnijiet reliġjużi bħad-Dumnikani, il-Franġiskani Minuri, il-Karmelitani u l-Agostinjani waqqfu kunventi fil-belt antika tal-Imdina, jew fis-subborg tagħha, ir-Rabat. Il-kunventi Benedittini mwaqqfa fis-seklu ħmistax, u istituzzjonijiet oħra bħall-isptar ta' Santu Spirtu, kienu parzjalment reliġjużi.

3 Anthony D. Smith, *The Ethnic Origins of Nations* (Oxford: Blackwell, 1986) 26-29.

4 Jean Quintin d'Autun, *Insulae Melitae descriptio* (Lyon, 1536) inħarġu għadd ta' edizzjonijiet. It-traduzzjoni hija skont il-verżjoni ppubblikata bl-Ingliż minn H.C.R. Vella, *The Earliest Description of Malta* (Malta: DeBono Enterprises, 1980).

5 Ara eżempju Immanuel Wallerstein, *The Modern World-System*. I, (New York: Academic Press, 1974) 353.

6 Quintin D'Autun 43-45.

7 Quintin D'Autun 45.

8 Smith, *The Ethnic Origins* 36.

9 Peter Serracino Inglott, 'Kattoliċità Maltija: Jew il-Vokazzjoni tal-ħuttaba', Toni Cortis (ed), *L-Identità Kulturali ta' Malta* (Malta: Dipartiment tal-Informazzjoni, 1989) 265-267.

10 Henry Frendo, *Malta's Quest for Independence: Reflections on the Course of Maltese History* (Malta, Valletta Publishing & Promotion, 1989) 22.

11 Anthony T. Luttrell, "Girolamo Manduca and Gian Francesco Abela: Tradition and invention in Maltese Historiography", *Melita Historica*, vol. viii (1977) 128.

12 G. Wettinger u M. Fsadni, *Peter Caxaro's Cantilena, A Poem in Medieval Maltese* (Malta: Lux Press, 1968), 38; Wettinger u Fsadni, *L-Għanja ta' Pietru Caxaro. Poeżija bil-Malti Medjevali* (Malta: Printwell Ltd., 1983).

13 Carmel Cassar, *Society, Culture and Identity*, l-iktar xxi-xlix.

14 Wettinger, "The militia list of 1419-1420: A new starting point for the study of Malta's population", *Melita Historica*, vol. v (1969) 83, 86.

15 Quintin D'Autun, 45.

16 Luttrell, 'Girolamo Manduca and Gian Francesco Abela', 114; Giovanni Gatt Said, *Risposta del sacerdote Giovanni Gatt Said* (Malta, 1868, 52-53, n.(b).

17 Leonard Mahoney, "The church of St Paul at Rabat", John Azzopardi (ed), *St Paul's Grotto, Church and Museum at Rabat, Malta* (Malta: Progress Press, 1990) 85.

18 "Minn dejjem kont nafha bħala tradizzjoni tal-antenati Maltin tagħna". Gatt Said, *La grotta di S. Paolo a Malta* (Malta, 1863) 67-69.

19 Pompeo Falcone, '"Una relazione di Malta" sulla fine del cinquecento', *A(rchivio) S(torico di) M(alta)*, vol. iv Fasc. i, (1993) 38; Carlo A. Vianello, 'Una relazione inedita di Malta nel 1582', *ASM*, vol. vii (1936)' 293; B(iblijoteka) N(azzjonali ta') M(alta), vol. 23, ff. 262-276 u ppubblikata fil-gazzetta tas-seklu dsatax *L'Ordine* nru. 18 bid-data 26.iv.1861. Giacomo Bosio, *Dell'Istoria della Sacra Religione Religione et ill.ma militia di S. Gio. Gerosolimitano.* Ktieb iii. (Ruma, 1602) 95 u G. F. Abela, *Della Descrittione di Malta isola nel mare siciliano, con le sue antichità ed altre notitie* (Malta, 1647), 222, 348 irreferew għall-kripta ta' San Pawl. Imbagħad, Giovanni Semprini, "Malta nella seconda metà del seicento", *ASM*, vol. iv (1933) 103, jinnota li "l-ġebla (mill-kripta) tintbagħat mad-dinja kollha".

20 Alfredo Stilon, "Alcuni nostri amuleti", *Archivum Melitense*, vol. vii (1926), 103.

21 George Zammit-Maempel, "The magical properties of rock from St. Paul's grotto, Malta", *Studies in Speleology*, vol. iii (1977) 29.

22 *Atti tal-Appostli*, xviii, vv. 3-5.

23 Ponzetti, *Libellus de venenis*, ii, Ktejjeb i, kap. 5; Alfonso Maria Di Nola, *Gli aspetti magico-religiosi di una cultura subalterna italiana* (Milan: Boringhieri, 1976) 75; Peter Burke, *The Historical Anthropology of Early Modern Italy* (Cambridge: C(ambridge) U(niversity) P(ress), 1987) 209. Ponzetti, tabib, li sar isqof u li jingħad li kiseb l-informazzjoni billi staqsa proprju lil dawk li kienu jfejqu. Possibbilment il-viżitaturi ta' Malta kienu *pauliani* li jfejqu jew bejjiegħa tal-'art Maltija' li mbagħad kienu jbigħuha lill-*pauliani*.

24 Zammit-Maempel, "The magical properties" 29-32.

25 Onorato Bres, *Malta antica illustrata* (Ruma, 1816) 444.

26 Carmel Cassar, "Visitors to St Paul's grotto in the seventeenth century", John Azzopardi (ed), *St Paul's Grotto, Church and Museum* 77.

27 John Azzopardi, "St Paul's grotto-history", *Il-Festa Tagħna* (Malta, 1983).

28 Luttrell, "Girolamo Manduca and Gian Francesco Abela" 117.

29 Ara l-lista inkompleta tal-passiġġieri għas-snin 1613-1616. A(rkivji) N(azzjonali ta') M(alta), M(agna) C(uria) C(astellania) R(egistrum) R(evelationis) M(anciporum) vol. unico: 1588-1617.

30 Il-passiġġieri kienu: Joanne Tacie, Franċiż li wasal fil-31.viii.1613; Giovanni Vulpe, Ġermaniż li wasal fl-14.ix.1614; Pietro Steynert, Ungeriż li wasal fit-18.iii.1615; Stefano Maccino ta' Bolonja (l-Italja) fit-22.iv.1616; Sylvestro Bene ta' Vjenna (l-Awstrija) u Ulficano Neult ta' Styria Bolonja (l-Awstrija) fis-27.vii.1616. MCC RRM vol. unico: 1588-1617 n.p., cf. Cassar, "Visitors to St Paul's grotto" 77.

31 Quintin D'Autun 45-47.

32 Gerard Bugeja, "The grotto motif in Pauline poetry", Azzopardi (ed), *St Paul's Grotto, Church and Museum at Rabat, Malta* 218-219.

33 Manuskritti tal-BNM vol. 515 ff. 9v-15v. Il-kopji jinsabu fil-BNM vol. 631 u fl-A(rkivji tal-) K(atidral ta') M(alta), Misc. vol. 269 ta' Marc'Antonio Axac, "Relazione della nuova e grandissima divottione introdotta nella Sta. grotta di San Paolo nell'isola di Malta con breve raccolta delle cose notande et antichità de detta Isola".

34 Abela, *Della Descrittione di Malta* 236-242.

35 Din il-biċċa xogħol ta' arti li tirrappreżenta lil San Pawl illum tinsab fil-knisja parrokkjali ta' San Pawl Nawfragu fil-Belt Valletta.

36 Il-lingwista Malti Joseph Brincat ifisser li l-immigrazzjoni tal-Musulmani minn Sqallija daħħlet id-djalett Semitiku f'Malta. Fid-dawl ta' dan jista' jingħad li l-ilsien Semitiku wasal minn Sqallija, mill-gżira li ġeografikament tagħmel parti sħiħa mill-Ewropa. Joseph Brincat, *Malta 870-1054. Al Himyari's Account* (Malta: Said, 1991) 1-22.

37 AKM Misc. vol. 54, ff. 150-158.

38 Bugeja, "The grotto motif in Pauline poetry" 221.

39 Din it-tema kienu jirreferu għaliha ta' spiss matul iż-żjara ta' tlett ijiem li għamel il-Papa Ġwanni Pawlu II f'Malta u kienet enfasizzata fis-27 ta' Marzu 1990, fit-taħdita ta' qabel telaq. B'mod li jista' jinftiehem, il-motto magħżul għall-okkażjoni kien: Pietru fil-gżira ta' Pawlu.

40 Luttrell, "The Christianization of Malta", *The Malta Year Book 1977* (Malta, 1977) 417. Fl-1599, ir-Rettur Agostinjan tas-santwarju Marjan tal-Mellieħa, Fra Aurelio Axaeh, spjega fix-xhieda tiegħu quddiem l-Inkwiżitur Mons. Antonio Hortensio (1598-1600) li waqt xi sessjonijiet ta' eżorċiżmu, id-demonji ta' dawk li kienu pposseduti qalulu li f'Malta hemm qaddis b'daqna twila u b'xabla f'idu – referenza ovvja għal San Pawl – li ma jippermettilhomx jimmaltrattaw lill-Maltin. A(rkivji tal-) I(nkwiżizzjoni ta') M(alta), Crim(inal Proceedings) vol. 16A każ 42, f. 380: 12.i.1599.

41 Eric R. Wolf, "The Virgin of Guadalupe: A Mexican national symbol", *Journal of American Folklore*, vol. lxxi (1958) 34.

42 Wolf 34.

43 Smith, *The Ethnic Origins* 67.

44 Vincent Borg, "Gerolamo Manduca: His life and works", *Melita Historica*, vol. vii no. 3, (1978) 237-258.

45 Joseph Cassar Pullicino, "Documentary material relating to 'L-Imnarja'", *Littérature Orale Arabo-Berbère*, Association pour l'Étude des Civilisations et des Littératures de l'Afrique Septentrionale, Pariġi, Bulettin Nru. 14 (1983) 23-26.

46 Bugeja, "The grotto motif in Pauline poetry" 217.

47 L-iktar evidenza bikrija tal-kult Marjan tmur lura għall-1274 meta hu magħruf li l-knisja tal-*castrum maris* (li wara saret il-Forti Sant'Anġlu – il-Birgu) kienet dedikata lil Santa Marija. M. Buhagiar "Late medieval Marian art in Malta", Mario Buhagiar (ed), *Marian Art – During the 17th and 18th Centuries* (Malta: Friends of the Cathedral Museum, 1983) 1.

48 Il-kult ta' San Publju nfirex fil-bidu tas-seklu sbatax. Ara l-kitbiet ta' Axac u Manduca li ġew diskussi iktar 'il fuq. Id-devozzjoni lejn Sant'Agata kienet diġà b'saħħitha f'nofs is-seklu sittax, l-iktar wara li beda jitwemmen li kienet strumentali

biex jitbiegħdu l-attakki tat-Torok fuq l-Imdina fl-1551. F'dik l-okkażjoni, Mastro Blasio Zammit, li pubblikament kien jiddubita mit-tqegħid tal-istatwa fuq il-ħitan tal-belt, kien ġie akkużat fit-tribunal tal-Inkwiżitur. AIM Crim., vol. 3B każ 63 ff 622-625: 18.vi.1574.

49 F'ħafna mill-parroċċi Maltin, il-kult tal-qaddisin, l-iktar dak ta' San Nikola, ta' Santa Katerina u ta' San Ġorġ, kienu diġà stabbiliti sewwa fis-seklu ħmistax.

50 Smith, *The Ethnic Origins* 15.

51 Paul Connerton, *How Societies Remember* (Cambridge: CUP, 1989) 3-15.

52 Wettinger, "The Arabs in Malta", f'Peter Serracino Inglott (ed.), *Malta: Studies of its Heritage and History.* (Malta: Mid-Med Bank, 1986) 87-88, 91-92.

53 Ara ngħidu aħna: *The Sunday Times of Malta (STOM)* 24.ix.1989, 20-21 u d-dibattitu ta' Brincat u Wettinger fuq kif il-kristjanità baqgħet ħajja f'Malta matul il-ħakma Musulmana: *STOM,* 11.ii.1990, 29; 18.ii.1990, 16; 18.iii.1990, 9; 8.iv.1990, 28.

54 Cassar, *Society, Culture and Identity* 268-286.

55 Din il-viżjoni ġiet imxerrda minn Gaetano Laferla, *Cenni storici sullo scudo e stendardo Maltese*, 6, Malta, 1841, imma għadha relevanti għal xi Maltin tal-iskola. Żewġ ittri lill-editur, waħda ta' Brincat u oħra ta' Mallia, ippubblikati f'*STOM*, 18.iii.1990, ħaddnu l-fehma li l-Konti Ruġġieru kien il-fundatur tal-Knisja tal-Katidral u ta l-kuluri tal-bandiera Maltija.

56 Connerton 43.

57 Cassar Pullicino, "Norman legends in Malta", f'Anthony T. Luttrell (ed), *Medieval Malta: Studies on Malta before the Knights* (London: British School at Rome, 1975) 100.

58 Għaldaqstant, għal ħafna mill-Maltin, ftit jgħodd li kien biss wara l-1127, matul ir-renju tal-Konti Ruġġieru II, li ħakma Nisranija kienet stabbilita tajjeb fil-gżejjer Maltin. Jidher li l-isem tar-re kien ġie mħawwad ma' dak ta' missieru, l-eroj Konti Ruġġieru. Cassar Pullicino, "Norman legends in Malta" 99. Skont Mario Buhagiar, "L-istorja ta' *Miġra l-Ferħa* ntqalet għall-ewwel darba fl-istorja ta' Malta ta' Giovanni Antonio Vassallo, ippubblikata fl-1854. L-oriġini tagħha mhix magħrufa". G. A. Vassallo, *Storia di Malta* (Malta, 1854) 64. Ara Buhagiar, "The Norman conquest of Malta: History and mythology" Paul Xuereb (ed.) *Karissime Gotifride* (Malta: Malta University Press, 1999) 51-52.

59 Kwotazzjoni bbażata fuq Malaterra f'Cassar Pullicino, "Norman legends in Malta" 98.

60 Wettinger, "The Arabs in Malta" 87-88, 91-92.

61 James J. Fentress u Chris Wickham, *Social Memory: New Perspectives on the Past* (Oxford u Cambridge Mass.: Blackwell, 1992) 55.

62 Cassar Pullicino, "Norman legends in Malta" 96-97.

63 Aron Gurevich, *Medieval Popular Culture: Problems of Belief and Perception.* Trad. Ingliża (Cambridge: CUP, 1988) 8.

64 Gurevich 8.

65 Billi jibbaża lilu nnifsu fuq Al Himyari, Brincat jargumenta favur il-possibbiltà li ħadd ma kien jgħix Malta bejn it-871 u l-1049. *STOM*, 5.viii.1990, 24-25. L-argument li jpoġġi Brincat kien mistħarreġ minn Wettinger, 26.viii.1990, 23. Iżda fil-poeżija tiegħu *Ad Patriam*, miktuba ftit qabel l-Assedju Ottoman tal-1565, Luca de Armenia jixhet dawl fuq passat Kristjan kontinwu miż-żmien ta' San Pawl. Ara l-iktar Cassar, "O Melita Infelix. A poem on the Great Siege written in 1565", *Melita Historica*, vol. viii (1981), 153-154, u Cassar, *Society, Culture and Identity* 224, 289.

66 Luttrell, "The Christianization of Malta" 417.

67 Abela 80-81, 267; Cassar Pullicino, "Norman legends in Malta" 99.

68 Luttrell, "The Christianization of Malta" 415-416.

69 Wettinger, "Concubinage among the clergy of Malta and Gozo, 1420-1550", *Journal of the Faculty of Arts: The University of Malta*, vol. vi (1977) 164-184.

70 Cassar, "The Reformation and sixteenth century Malta", *Melita Historica – New Series*, vol. x (1988) 68.

71 Abela 221-242.

72 Abela 221-242.

73 Paul Fraukl, *The Gothic: Literary Sources and Interpretations Through Eight Centuries* (Princeton: Princeton University Press, 1960) 341.

74 Frankl 362.

75 Abela 261.

76 Abela 259. Kif mifhum li dak iż-żmien il-Musulmani kienu jgħixu fil-belt fortifikata tal-Imdina, waqt li l-Maltin kienu jgħixu 'l barra mill-ħitan tagħha u fil-bqija tal-gżira.

77 Luttrell, "The Christianization of Malta", 418.

78 Smith, *The Ethnic Origins* 121.

79 Anna Collard, "Investigating 'social memory' in a Greek context", f'Elizabeth Tonkin, Maryon McDonald u Malcolm Chapman (ed.), *History and Ethnicity* (Londra u New York: Routledge, 1989), 91.

80 Wieħed ma jistax ma jagħrafx l-importanza tal-kontribuzzjoni ġeneruża tal-voluntiera barranin li qiegħdu ħajjithom fil-periklu u ħafna drabi tilfuha minħabba li kienu jidealizzaw il-kawża li kienu qegħdin jiġġieldu għaliha. Fost dawk li salvaw, xi wħud talbu għal attestazzjoni uffiċjali tal-parteċipazzjoni tagħhom fl-Assedju, qabel telqu minn Malta. Bejn l-24 ta' Settembru u d-9 ta' Ottubru

1565, l-Imħallef tal-qrati tal-Gran Mastru ħareġ attestazzjonijiet li jippermettu li jitfittex il-valur tal-grupp ta' voluntiera. Għaxra minn dawn kienu Sqallin, tlieta Naplitani, tnejn Griegi minn Sqallija, wieħed Spanjol, u wieħed Portugiż. ANM, MCC, A(cta) O(riginalia), vol. 10 (1565), paġni mhumiex numerati.

81 ANM MCC C(edulae), S(upplicae et) T(axationes), vol. 3 (1566-1568), f. 46.

82 ANM MCC CST, vol. 3 (1566-1568), ff. 131v-132v.

83 ANM MCC CST, vol. 3 (1566-1568), f. 245.

84 Dominic Cutajar u C. Cassar, "Malta and the sixteenth century struggle for the Mediterranean", *Mid-Med Bank Report and Accounts* (Malta: Mid-Med Bank, 1985) 42.

85 Cassar Pullicino, "The Order of St John in Maltese folk memory", *Scientia*, vol. xv (1949) 150.

86 Pietro Bonello minn Ħal Tarxien tilef erba' sarma ta' qamħ MCC CST vol. 3, fol. 44; Blasio Bonnichi minn Ħal Luqa ddikjara li "...tilef l-annimali kollha tiegħu u dawk li kellu missieru wkoll". MCC CST vol. 3, f. 184.

87 MCC CST vol. 3, f. 184.

88 Iddikjarata waqt il-Kapitlu Ġenerali tat-12 ta' Frar 1566; BNM, AOM vol. 299, ff. 111-112; A(rkivji) A(rċiveskovili ta') M(alta) Visitatio Balaguer (1646) vol. xv, f. 152, jirreferi għall-ħsara fuq il-pitturi min-naħa tal-invażuri Ottomani waqt l-assedju tal-1565.

89 Ir-repressjoni politika toħroġ fil-kunflitt bejn il-Gran Mastru La Valette u Joseph Callus. Ara Wettinger, "L-attitudni tal-Maltin lejn il-Kavallieri" 7-14; Stanley Fiorini, "X'nafu dwar Callus?" 15-54; u Cassar, "La Valette bl-assedju riesaq", 55-62 f'Evarist Bartolo (ed), *Min Kien Callus?* (Malta: KKM, 2003).

90 Bosio 515-516.

91 Bosio 515-516.

92 Giovanni Mangion, "La letteratura barocca a Malta", *Journal of the Faculty of Arts: The Royal University of Malta*, vol. iv (1971) 269.

93 Wettinger, "Early Maltese popular attitudes to the government of the Order of St John", *Melita Historica*, vol. vi (1974) 257.

94 Wettinger, "Early Maltese popular attitudes" 260-265.

95 Wettinger, "Early Maltese popular attitudes" 270.

96 Wettinger, "Early Maltese popular attitudes" 268.

97 Wettinger, "Early Maltese popular attitudes" 271-278.

98 Paul Cassar, "Psychological and medical aspects of the siege of 1565", *Melita Historica*, vol. i (1954) 133.

99 Cutajar u Cassar, "Malta and the sixteenth century" 42.

100 BNM vol. 144, f. 195; Ġużè Cassar Pullicino, "Id-djalogi ta' De Soldanis", *Il-Malti* (1947) 122.

101 Cassar Pullicino, *Studies in Maltese Folklore* (Malta: Malta University Press, 1976) 22.

102 Cassar Pullicino, "Pirates and Turks in Maltese tradition", *Scientia* vol. xiv, (1948) 186.

103 Cassar Pullicino, "Pirates and Turks in Maltese tradition" 187.

104 Smith, *The Ethnic Origins* 40.

105 Ara nota 91 iktar 'il fuq.

106 Wettinger, "Early Maltese popular attitudes" 266-268, 274-277; Cutajar u Cassar, "Malta and the sixteenth century" 35, 51.

107 Smith, *The Ethnic Origins* 196.

108 Enrico Mizzi, *Per il VIII settembre 1565: Lampi e fremiti di vita nuova* (Malta, 1908) 7-8, 19-20.

109 Frendo, *Party Politics in a Fortress Colony: The Maltese Experience* (Malta: Midsea Publications, 1979) 31.

110 Herbert Ganado, *Rajt Malta Tinbidel*, vol. i (Malta, 1974) 359.

111 John Bossy, *Christianity in the West: 1400-1700* (Oxford: O(xford) U(niversity) P(ress), 1985) kap. 5.

112 It-temi huma popolari l-iktar fost il-Maltin kif jista' jidher mill-istampar ta' bolol kommemorattivi li jsir ta' spiss li jfakkru dawn it-tliet avvenimenti, b'mod speċjali l-konverżjoni tal-Maltin minn San Pawl li ġiet stampata għall-ewwel darba fl-1889. Ara: *J. B. Catalogue of Maltese Stamps*, 8 edizzjoni (Malta, 1991).

113 Smith, *The Ethnic Origins* 207.

114 Max Weber, *From Max Weber: Essays in Sociology* Hans Heinrich Gerth u Charles Wright Mills (ed), (Oxford: OUP, 1946) 176; Elie Kedourie, 'Introduction', Elie Kedourie (ed), *Nationalism in Asia and Africa* (Londra: George Weidenfeld and Nicolson Ltd., 1971), l-iktar 31-48; Smith, *The Ethnic Revival* 100.

115 Eric J. Hobsbawm, 'Introduction: inventing traditions', Eric Hobsbawm u Terence Ranger (ed), *The Invention of Tradition* (Cambridge: CUP, 1983) 1-14.

116 ANM MCC CST vol. 2 (1565-1566) l-aħħar folio; Cassar "*O Melita Infelix*" 149-155; Cutajar u Cassar, "Malta and the sixteenth century" 39; Cassar, *Society, Culture and Identity* 289.